

Het einde van het simultaneum in vier plaatsen met bijzondere aandacht voor Heerlen

DOOR W.A.J. MUNIER

In het begin van de Belgische opstand in 1830 kwam er op vier plaatsen in de provincie Limburg een eind aan het simultaneum. Dat gebeurde in Beek, Gulpen, Heerlen en Meerssen. Het hier volgend verhaal wil daarvan verslag doen. Dat gebeurt in twee delen. In het eerste deel worden de gebeurtenissen beschreven die daartoe geleid hebben. De bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar Heerlen, waar aan het simultaangebruik van de Sint Pancratiuskerk een eind kwam. Vervolgens wordt in het tweede en langste deel uiteengezet op welke manier de hervormde gemeenschappen op bedoelde plaatsen de beschikking kregen over een eigen kerkgebouw met toebehoren.¹ Ook in dat deel zal de bijzondere aandacht uitgaan naar de manier waarop dat in Heerlen gebeurde.

De beëindiging van het simultaneum

Na het wegvallen van het Hollands bewind, dat steeds pal gestaan had voor de handhaving van het simultaneum, wisten de roomsen op vier verschillende plaatsten te profiteren van de verwarde politieke omstandigheden om eens en voor goed een einde te maken aan het gehate instituut. In Heerlen gebeurde dat het eerst. Begrijpelijk overigens, omdat daar de conflicten, die zich in de jaren voorafgaand aan de Belgische opstand zonder uitzicht op een bevredigende regeling hadden voortgesleept en de gemoederen steeds meer verhit waren geraakt. Er was maar weinig nodig om een explosie te veroorzaken.

Die vond plaats op 21 oktober 1830.² Op die dag zag ds. L.A. Preusser zich plotseling geconfronteerd met een rumoerige menigte katholieken, voor het merendeel gewapend met wat ze maar hadden kunnen grijpen, die hem dreigend te verstaan gaven dat de protestanten geen voet meer in de Pancratius-

kerk mochten zetten. De zaak bleek goed voorbereid te zijn. Degenen, die de leiding hadden, Henri Lintjens, zoon van de burgemeester en Matthieu Penners, brachten een van te voren op gezegeld papier opgestelde tekst te voorschijn, waarin de protestantse gemeente plechtig verklaarde de uitoefening van haar eredienst in de Pancratiuskerk te staken.³ De predikant zag zich met enkele van zijn gemeenteleden, die bij het voorval aanwezig waren, genoodzaakt deze verklaring te ondertekenen.⁴

Een dag later vervoegden zich burgemeester Lintjens zelf, samen met pastoor Van der Heyden, de heer Vreuls, griffier van het vredesgerecht en de al genoemde Penners bij de predikant en gaven hem beleefd, maar dringend te verstaan dat hij er voor te zorgen had alle meubels, waarover de hervormde gemeente in de kerk beschikte, met uitzondering van het orgel, uit de kerk te verwijderen. Er bleef de predikant niets anders over dan aan deze eis te voldoen. Men had hem slechts de tijd gegund om overleg te plegen

met zijn kerkenraad, maar dit overleg betrof slechts de wijze, waarop men aan de eis gehoor zou geven.

Men begrijpt licht de ontzetting, die zich van de gemeente meester maakte, nu zij zich zo plotseling beroofd zag van de rechten, die zij zo lang had weten te koesteren. Men beluistert dit soort gevoelens in de volgende verklaring, die in het notulenboek van de gemeente nog op diezelfde dag werd vastgelegd. Men aarzelde daarbij niet om de gebeurtenissen te beschrijven in bewoordingen, die allerlei reminiscenties aan het pasieverhaal oproepen. De tekst luidt als volgt:

'Het was den 21 October 1830 tegen de avond, toen de predikant der protestantsche gemeente van Heerlen van eene menigte menschen, aan het hoofd hebbende Heriri Lintjens, zoon van den Heere burgermeester en Matthieu Penners, overvallen wierd, gelijk van eene bende van roovers en plundersaars. Toch ze wilden geen geld en waarde van geld; ze wilden meer als dat; ze wilden aan hunne protestantsche medechristenen het hoogste, het heiligste rooven, het genot en de vrijheid van den openbaaren eeredienst. Tot dien einde wierd de predikant en eenige huisvaders zijner gemeente door gemelde chefs Henri Lintjens en Matthieu Penners genoodzaakt een op zegel geschreven geschrift te onderteekenen, bedoelende de protestantsche gemeente haren openbaaren eeredienst in de simultaankerk van Heerlen provisioneel te doen schorten. Zulks was het werk van den 21 October; het was echter nog niet volbragt. De opstokers, zijnde de HH. van der Heijden, pastoor, Lintjens, burgemeester, Vreuls, greffier van het vredegergt en eindelijk de meer genoemde M. Penners, gaven den 22 October 1830 voormiddags tien uren aan den predikant eene visite, verzoekende eerst betaamlijk, dan vreeselijk dreigende de ruiming der kerk van al de aan de protestantsche gemeente toebehoorende meubels, behalve het orgel.⁵ De predikant in overlegging met den kerkenraad heeft hun voldaan, en moeten voldoen, terwijl hij met grond moeste vreezen, dat

de meubels zoo als in 't jaar 1814 verbrijzeld en op straat geworpen wierden. De protestantsche gemeente van Heerlen, zijnde in bezit van de Kerk sedert het jaar 1649 verwacht wegens de simultaankerk herstelling van den status quo van 1830, en schadeloosstelling wegens ontbren van haren openbaren eeredienst. Gedaan te Heerlen den 22 October 1830.'

Dit laatste was natuurlijk op dat moment een slag in de lucht. De plaatselijke autoriteiten hadden bij de hele gang van zaken de leiding gehad, zodat iedere vorm van protest zinloos was geworden en geen enkel uitzicht bood nog een kentering teweeg te kunnen brengen. Op een hoger niveau was de staatkundige situatie nog veel te onzeker en het was geheel niet te voorzien tot welke autoriteit men zich zou kunnen wenden. De hervormde gemeente zag zich bijgevolg genoodzaakt de diensten voorlopig maar op te schorten in afwachting van betere tijden.

Een mislukte poging tot herstel van het simultaneum

Dat hield echter niet in dat de hervormde gemeente zich lijdzaam bij de feiten wenste neer te leggen. Zij heeft zelfs al eind november pogingen in het werk gesteld om opnieuw de beschikking te krijgen over het gebruik van de Pancratiuskerk. In nauwe samenwerking met pastoor Van der Heyden richtte het gemeentebestuur een petitie aan de nieuwe gouverneur François Charles Antoine de Loë-Imstenraedt de Mheer, die op 16 oktober door het voorlopig bewind in Brussel tot gouverneur van Limburg was benoemd en die op 23 oktober in functie was getreden.⁶ De petitie was er op gericht een herstel van het simultaneum te vrijdelen en de uitdrijving van de protestanten met zijn gezag te sanctioneren.

De heren kregen in een schrijven van 2 december 1830, wellicht tot hun verbazing te horen, dat de nieuwe gouverneur het in de gegeven omstandigheden niet raadzaam oor-

deelde op hun verzoek in te gaan.⁷ Het kwam er veeleer op aan alles te vermijden wat de gemoederen zou kunnen verhitten en daarom adviseerde de gouverneur zich voorlopig en voor zover mogelijk maar te houden aan het oude vertrouwde. Wanneer eenmaal de politieke rust verzekerd zou zijn, zou het gouvernement een nieuw verzoek in welwillende overweging kunnen gaan nemen.

In Heerlen was men geenszins van plan op deze aansporing tot matiging in te gaan. Het leek er zelfs op dat dit schrijven olie op de golven had geworpen. De poging van de protestanten het recht op medegebruik van de kerk hersteld te krijgen had tot gevolg dat een aantal fanatiekelingen onder de roomsen steeds driester hun gevoelens van afkeer en haat begonnen uit te leven.⁸ Op allerlei manieren waren zij er op uit ds. Preusser het leven in Heerlen zo zuur mogelijk te maken, er op speculerend dat hij het op den duur niet zou kunnen uithouden en het dorp zou verlaten. Door talloze pesterijen, die vooral 's nachts de rust van de predikant en zijn vrouw verstoorden, slaagde men er in deze opzet te verwezenlijken.

Een hele reeks incidenten, waarin ook dreigbrieven een rol speelden, culmineerden in de nacht van 17 december 1830 in een complete rel. Daarbij werd onder veel geraas en geschreeuw een deur geforceerd en de hevig geschrokken predikant een anoniem schrijven toegeworpen, waarvan hij zelf de inhoud later aan de autoriteiten in Franse vertaling als volgt zou weergeven: 'Au nom du peuple Belge: les habitants de Heerlen ont l'honneur de vous faire part ainsi qu'à tous ceux qui vous appartiennent de quitter le village en trois fois vingt quatre heures; si non les plus grands scandals et horreurs seront votre partage. Votre maison servira dorénavant pour caserne. /signé/ votre jadis ami.'

Deze vriend van weleer voegde aan het schrijven een p.s. toe met de verklaring: 'Je vous conseille en ami de donner suite à cet ordre, si vous ne voulez pas par votre refus

vous donner un malheur et même la mort.'

Een zenuwinstorting nabij richtte de predikant zich de dag daarop tot burgemeester Lintjens om hem om hulp en bescherming te vragen. Hij kreeg nog diezelfde dag ten antwoord dat de burgemeester in de gegeven omstandigheden niet voor zijn veiligheid kon instaan, omdat hij niet over een voldoende politiemacht beschikte om hem tegen mogelijke gewelddaden te beschermen.⁹ De brief was zo gesteld dat het vermoeden gerechtvaardigd leek dat de burgemeester zelf zijn rol meespeelde en dat hij verdere gewelddadigheden zelfs graag zou zien gebeuren en die zeker niet zou helpen keren. Ds. Preusser verliet daarop met zijn vrouw en nog enkele vooraanstaande protestanten het dorp Heerlen en week uit naar Pruisisch grondgebied. Hij waagde het eerst ruim twee maanden later terug te keren. Het bleef echter noodzaak zich verder van iedere provocatie te onthouden om de gemoederen niet opnieuw te prikkelen.¹⁰ Besloten werd daarom de gemeente voor de diensten te doen samenkomen in de predikantswoning en daarbij grote voorzichtigheid te betrachten om roomse heethoofden niet te provoceren om ook deze te verstoren.

Nieuwe beproevingen voor de predikant en zijn gemeente

In de jaren 1831 en 1832 kreeg het Belgisch bewind wat meer vastigheid. De politieke toekomst van het gewest Limburg bleef echter onzeker. Het hele gebied was onder Belgisch bestuur gekomen, met uitzondering van de vestingstad Maastricht, die dank zij de trouw van generaal B.J.C. Dibbets voor koning Willem I behouden bleef.¹¹ In verband daarmee was het Belgisch provinciaal bestuur genooddaakt zich in Hasselt te vestigen. Als gevolg van de staatkundige gebeurtenissen kwamen ook de protestantse kerkelijke organen in het ongerede. De gemeente Maastricht verloor haar centrumfunctie. Daarin kon pas op 15 augustus 1832 met de

oprichting van een nieuw Protestants Kerkbestuur van Limburg worden voorzien.¹² Dit werd als zodanig door de Belgische regering erkend. Dat was inmiddels ook bereid gebleken de financiële verplichtingen, die onder de Nederlandse concurrent waren uitgebouwd, over te nemen. Dat betekende voor de afzonderlijke gemeenten een aanzienlijke verbetering van de materiële positie. De belofte die al op 21 augustus van het nieuwe provinciale kerkbestuur uitging dat het alles in het werk zou stellen voor het herstel van de verloren gegane rechten van het simultaneum bleef een dode letter, omdat de Belgische regering er steeds meer toe neigde de betreffende gemeenten eigen kerken te bezorgen.

Een en ander deed zich ook in Heerlen op een bijzondere manier gevoelen. Daar bleven de roomse leiders volharden in hun pogingen ds. Preusser te bewegen het dorp te verlaten. Na het echec van velerlei pesterijen zochten zij naar legale middelen om de predikant en de zijnen zoveel mogelijk dwars te zitten. Het gemeentebestuur liet daarvoor het oog vallen op het niet onaanzienlijke huis dat de predikant bewoonde en dat de ruimte bood om de kerkelijke diensten voort te zetten.¹³

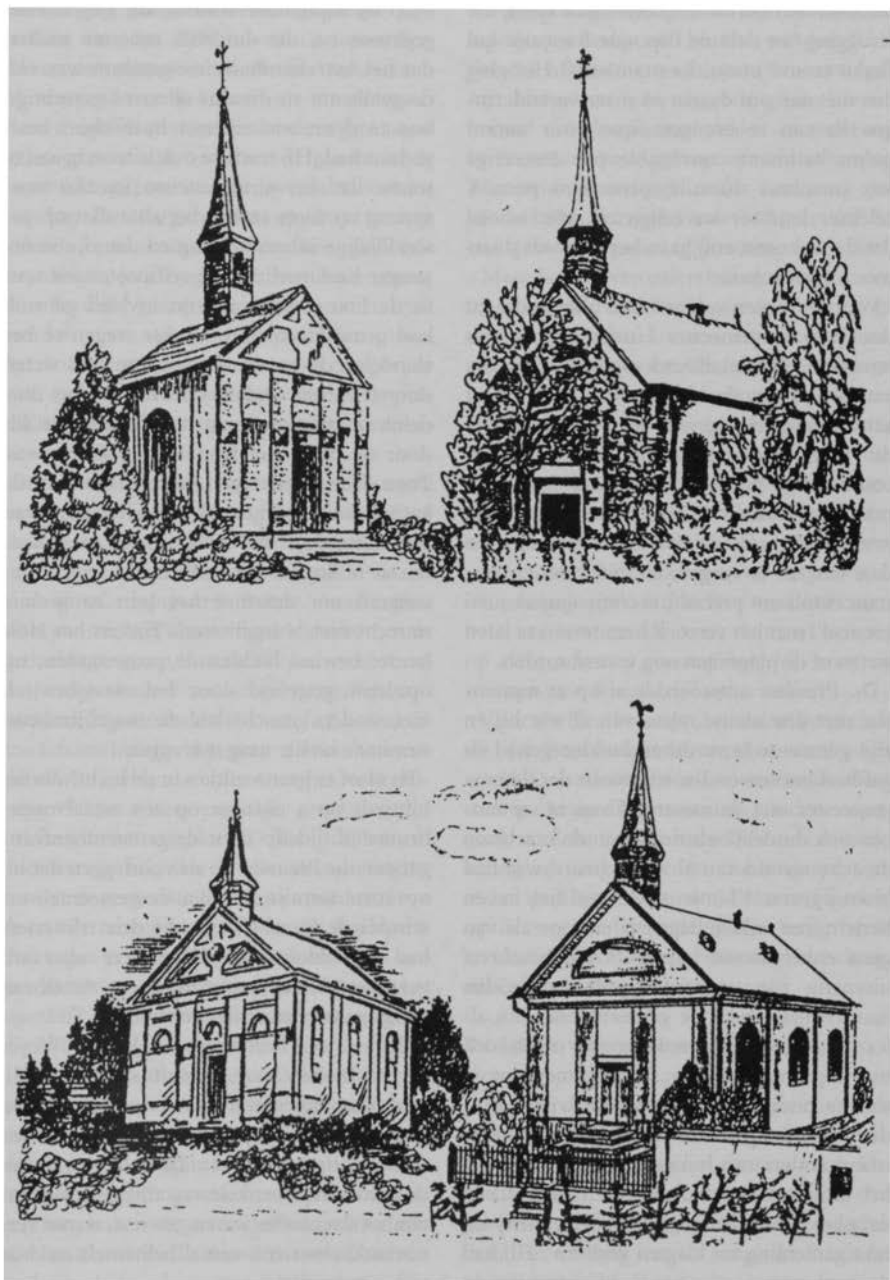
Het begon tamelijk onschuldig. Ds. Preusser kreeg op 8 september 1831 een uitnodiging van het gemeentebestuur om eens te komen kijken, hoe gebrekkig het gehuisvest was en in welke armzalige omstandigheden diverse gemeentelijke en andere instellingen moesten werken. Slechts enkele dagen later kwam de aap uit de mouw. Op 12 september kwam de gemeenteraad bijeen en besloot na enige deliberatie ds. Preusser de huur van zijn woning op te zeggen, hem tot 1 januari 1833 de tijd latend naar een andere woning uit te zien.

Dit alles moest de gemeente in staat stellen het door hem bewoonde pand voor eigen gebruik in te richten en zo grote uitgaven te besparen, die anders nodig zouden zijn om de huisvesting van de gemeentediensten te

verbeteren. Het gemeentebestuur verklaarde daarvoor graag de honderd gulden huur, die het van de hervormde gemeente ontving, te willen derven. De predikant zelf zou met zijn tractement, dat zoals aan de burgemeester bekend was duizend gulden bedroeg, gemakkelijk voor de huur van een ander pand kunnen opkomen. Nog dezelfde dag begaf burgemeester Lintjens zich naar de predikant om hem deze besluiten mee te delen.

Ds. Preusser alarmeerde eveneens op 12 september de gouverneur van de provincie Limburg. Dat was Jean-François Hennequin, die nog in 1831 De Loë was opgevolgd.¹⁴ In een omstandige reactie deed de predikant hem een relaas van al wat hij en zijn gemeente in het voorbije jaar te verduren hadden gehad.¹⁵ De gouverneur liet al op 15 september aan Van de Weyer, de eveneens door de Belgische regering benoemde arrondissementscommissaris, weten dat hij pijnlijk getroffen was door wat hij vernomen had. Hij verklaarde zich eveneens hogelijk verbaasd over het eigenmachtig optreden van de Heerlense burgemeester in een zo delicate aangelegenheid. Hij gaf de commissaris opdracht onmiddellijk 'de prendre les mesures les plus promptes pour rétablir l'ordre'. Dat hield in dat de burgemeester het besluit van de gemeenteraad ongedaan moest maken en bevel zou krijgen 'de cesser toute poursuite ultérieure soit contre le pasteur Preussen, soit contre quelqu'autre habitant protestant, auxquels les lois garantissent les mêmes droits et la même protection comme aux catholiques'.

Hennequin gaf daarmee duidelijk te kennen dat hij de klachten van ds. Preusser alleszins gefundeerd achtte, ook al gaf hij Van de Weyer de opdracht de zaak tot op de bodem uit te zoeken en hem daarover omstandig te rapporteren. Wellicht ook puttend uit eigen herinnering gaf hij te kennen dat hij goed door had, wat de achtergrond vormde van de gang van zaken. Zonder omhaal verklaarde hij goed te beseffen, hoe het simultaneum oorzaak was van allerlei spanningen,

Tussen 1836-1838 werden er in Limburg vier Leopoldkerkjes gebouwd. Van linksboven naar rechtsbeneden; Meerssen, Beek, Gulpen en Heerlen.

Bron: WAJ Munier

maar dat het berustte op een legale basis, die terugging 'au delà de l'époque française qui l'avait trouvé et qui l'a maintenu'. Het ging dus niet aan om daarin zo maar veranderingen in aan te brengen 'que pour autant qu'un bâtiment convenable put être érigé aux membres du culte protestant pour Y célébrer leur service religieux'. Het woord dat de toekomst zou gaan bepalen was daarmee uitgesproken.

Van de Weyer voldeed aan zijn opdracht door aan burgemeester Lintjens op 18 september een gedetailleerd rapport te vragen van al wat tot de klacht van de predikant aanleiding had gegeven. Aan deze legde hij de vraag voor hem te laten weten 'quand, comment et pourquoi Monsieur le bourgmaistre a intimé l'ordre d'évacuer la maison presbytérale afin d'y établir ses bureaux' en daar aan toe te voegen 'un détail des circonstances qui ont précédé, accompagné et suivi cet acte', met het verzoek hem tevens te laten weten of de plagerijen nog voortduurden.

Ds. Preusser antwoordde al op 21 september met een nieuw relaas van al wat hij en zijn gemeente te verduren hadden gehad en gaf heel onomwonden te kennen dat de burgemeester met de maatregel van 12 september zich duidelijk als de drijvende kracht op de achtergrond van al wat gebeurd was had blootgegeven.¹⁶ Lintjens zelf deed zich in een bericht van enkele dagen later voor als van geen enkel kwaad bewust.¹⁷ Hij beschreef uitvoerig zijn voorzichtige en bescheiden handelwijze, nadat de gemeenteraad om alleszins begrijpelijke redenen de omstreden maatregel had getroffen, 'zonder hierdoor de minste onorder of vexation te willen aandoen hetzij tegen den Here Predikant of iemand anders van hunne gemeente [want ik heb altijd getragt vrede en eendragt tusschen de twee gezindheden bij te behouden] en noit aanleiding tot klagten gegeven'. Hij had daarom graag inzage van de klachten, die ds. Preusser tegen zijn beleid had ingebracht, om daarmee in staat te zijn zich te verdedigen.

Op 29 september stuurde hij nog allerlei gegevens na, die duidelijk moesten maken dat het betreffende huis eigendom was van de gemeente en die dus alleszins gerechtigd was te doen wat zij met haar eigen bezit gedaan had. Hij trachtte ook uitvoerig aan te tonen dat het simultaneum in zijn oorsprong op niets anders berustte dan op gewelddadige inbezitneming en dat zijn voorganger Kemmerling, die zelf protestant was, in de Franse tijd van zijn invloed gebruik had gemaakt en door slinkse wegen te bewandelen de continuering ervan had weten door te zetten, ondanks het feit dat het duidelijk in strijd was met het Concordaat dat door de paus met Napoleon gesloten was. Toen daar verzet tegen kwam heeft men de katholieken voorgesteld tegen betaling van duizend gulden het recht van de protestanten af te kopen. Zij hebben dat terecht geweigerd om daarmee het hun aangedane onrecht niet te legaliseren. Tijdens het Hollandse bewind hadden de protestanten, nu opnieuw gesteund door het staatsbewind, niets anders gezocht 'als alle mogelijke vexation in de kerk te weeg te brengen'.

En alsof er geen vuiltje aan de lucht was liet Lintjens op 4 oktober op een totaal ongebruikelijk tijdstip door de gemeenteontvanger aan ds. Preusser de eis voorleggen dat hij op korte termijn het aan de gemeente verschuldigde huurbedrag over drie trimesters had te voldoen, wat door deze uiteraard geweigerd werd, omdat hij er een strek van de burgemeester achter vermoedde.

Het was een heel relaas dat Van de Weyer op 5 oktober naar Hasselt stuurde.¹⁸ Hij legde daarin heel wat meer begrip aan de dag voor de handelwijze van de gemeenteraad dan zijn opdrachtgever. De rellen, waarvan de predikant en enkele van zijn geloofsgenoten het slachtoffer waren geweest, waren veroorzaakt door een aantal belhamels en daar viel ongetwijfeld een eind aan te maken, wanneer in Heerlen een voldoende politiemacht zou worden geleverd. Het enige, waarvoor men van protestantse zijde de ge-

meentelijke autoriteiten aansprakelijk kon stellen, was het besluit van 12 september. Maar de motieven daarvoor waren hem overtuigend voorgekomen en uit alles was hem duidelijk geworden dat de ergste nood gelenigd zou zijn, wanneer de gemeente de beschikking zou krijgen over de bewuste woning. Dat de gemeente een huurverdrag geheel overeenkomstig de daarvoor geldende bepalingen had opgezegd, kon haar geenszins kwalijk genomen worden, tenzij vast zou komen te staan dat de woning eventueel het voorwerp was geweest van een speciale overeenkomst tussen de gemeente en de predikant. Dat zou eerst verder uitgezocht moeten worden.

Met veel vertraging, toe te schrijven aan de verwarde politieke omstandigheden, die op de tiendaagse veldtocht waren gevolgd, kwam op 14 november eindelijk een reactie van de zijde der Gedeputeerde Staten, waarin men zich voorzichtig akkoord verklaarde met de gedachtegang van Van de Weyer, maar voordat enige verdere maatregel getroffen zou worden, zou eerst de aard van het huurcontract nauwkeurig nagegaan dienen te worden.¹⁹ In verband echter met het voor koning Willem I weer gunstiger geworden politieke klimaat voegde G.D. Cox, de woordvoerder van GS, aan dit alles de overweging toe dat de gemeente Heerlen er goed aan zou doen alle mogelijke gevolgen, die een optreden tegen een dergelijk functionaris als een predikant in de omstandigheden van het ogenblik zou kunnen gaan krijgen, zorgvuldig te overwegen.

Op 20 november voerde Van de Weyer deze opdracht uit. Hij liet de gemeenteraad nadrukkelijk weten dat, wanneer zou blijken dat er niet meer dan een normaal huurcontract in het geding was, men op de ingeslagen weg kon voortgaan. Dat was echter niet zijn laatste woord. In een vertrouwelijk schrijven aan de burgemeester liet hij weten dat het wellicht louter zakelijk gesproken mogelijk zou zijn de huur gewoon op te zeggen. Men diende echter rekening te houden met

wat mogelijkerwijs op korte termijn over het hele gewest beslist zou kunnen worden.²⁰ Hij liet dat niet in het vage, want zo vervolgde hij: *'Het is een ieder ongelukkiglijk al te wel bekend dat de omstandigheden in welke wij verkeerden zoo verre gebragt zijn, dat ons regter Maasoever eerstdaags onder het vorig juk zoude kunnen terugkeeren. God geve dat het niet gebeurt, evenwel blijft weinig hoop over'*.

Maar in die veronderstelling zou ook een op zich redelijke beslissing in de onderhavige materie averechts kunnen uitpakken. Daarom ging hij als volgt verder: *'De maatregel welke men jegens den hervormden predikant zoude genomen hebben, hoe billijk en wettig hij ook mogte zijn, zoude voorzeker te niet worden gedaan en geheime vervolgingen zouden tegen de oude leden van het gemeentebestuur ingespannen worden. Dan zoude men zich, maar te laat, beklagen over hetgeen zoude gebeurd zijn'*. Hij achtte tenslotte niets beters te kunnen adviseren dan met het oog op de geschetste eventualiteit *'de zaak ten minsten voor eenigen tijd uyt te stellen'*.

Voor de Heerlense protestanten betekende dit dat het dreigende noodlot werd afgewend. De zaak bleef zoals zij was en de diensten in de predikantswoning konden voortgang vinden. Er was inmiddels een ontwikkeling op gang gekomen, die beide partijen in het geding, en dat niet alleen in Heerlen, op de weg van de redelijkheid terugvoerde en de enig acceptabele oplossing in belangrijke mate dichterbij bracht.

De lange weg naar een oplossing

Op nog drie andere plaatsen was er in de eerste maanden van de Belgische opstand een eind gekomen aan het simultaneum. Dat was in Beek, Gulpen en Meerssen en het gebeurde in nagenoeg gelijke omstandigheden, hier en daar met de hulp van Belgische vrijheidsstrijders die de roomse geloofsgenoten steun verleenden.²¹ Alleen in Eijsden bleef het rustig. De vraag bleef natuurlijk op welke manier de getroffen gemeenten zou-

den gaan reageren op de beroving van de oude rechten. Voor het nieuwe Provinciaal Kerkelijk Bestuur was dat geen punt.

Het maakte van meetaf aan duidelijk waar in de politieke wirwar van het ogenblik de sympathieën lagen. Dat was duidelijk ten gunste van het Hollands regiem. Reeds met een schrijven van 20 augustus 1832 bracht ds. H.J. Brouwer, secretaris van dat bestuur, het departement van Hervormde Eredienst in Den Haag op de hoogte.²² De toonzetting van dit bericht is die van een onbepaalde mate van loyaliteit. We danken er de meest gedetailleerde berichtgeving aan van de doelstellingen, die de initiatiefnemers voor ogen stonden. *'Onder de wrange vruchten der Belgische omwenteling'*, zo heette het, *'is voor de Protestanten van dit gewest bijzonder te rekenen de stremming van alle kerkelijke betrekkingen der gemeenten eensdeels met het oude Nederland, anderdeels met elkander'*. In het laatste, zo berichtte hij, was nu voorzien.

Een verbetering van de betrekkingen met het oude Nederland kon hooguit in overeenstemming met de heersende omstandigheden worden nagestreefd. Daarom was het nieuwe bestuur opgedragen te zorgen voor *'wat in het belang der gemeenten zou kunnen gedaan worden zoowel in het oude Nederland als in het zogenoemde België'*. Het lag in de bedoeling *'dat het Provinciaal Kerkbestuur zich in de naauwste verbintenis zou trachten te plaatsen met de Hoog Eerwaarde Synode der Nederlandsch Hervormde Kerk, zich stellen onder haar opzicht en bestuur, zoo verre dit in den tegenwoordigen afgescheiden toestand eenigzins mogelijk is en aan dezelve de belangen van al de Protestantsche Gemeenten ten ernstigste aanbevelen'*.

En zonder enige terughoudendheid besloot hij dit schrijven met een eerbetoon aan de nieuwe chef van het departement als volgt: *'Daar nu de Hervormde Kerk in Nederland het voorrecht heeft van Uwe Excellentie aan haar hoofd geplaatst te zien, heeft het Provinciaal Bestuur de eer van deze benoeming en verkiezing aan Uwe Excellentie kennis te geven,*

met verzoek ons in die betrekking te willen erkennen, onze gemeenten in de bescherming Uwer Excellentie te nemen, en ons met Uwer Excellenties voorlichting en mededeelingen te begunstigen, wanneer Uwe Excellentie dit nuttig zal keuren'.²³

Zijne Excellentie oordeelde het voorlopig niet nodig ook maar op enigerlei wijze te reageren, mogelijk ook daartoe aangezet door een beter gevoel voor de politieke verhoudingen, die juist voor de betrokkenen in Limburg een al te opvallend briefverkeer naar Den Haag toe een compromitterend karakter zouden kunnen geven. Bij de omschrijving van een van de voornaamste doelstellingen had ds. Brouwer zelf trouwens blijk gegeven goed te beseffen dat het ware belang van de hervormde gemeenten niet zozeer door de welwillendheid van de autoriteiten in Den Haag dan wel door die van de autoriteiten in Brussel bepaald werd. Daarbij liet hij tevens duidelijk doorschemeren dat een herstel van het simultaneum als zodanig wellicht niet tot de mogelijkheden behoorde en de bouw van eigen kerkgebouwen de enige reële oplossing zou kunnen betekenen.

Dat bewustzijn legde hij neer in een lijvig rapport van 11 oktober 1832, waarin hij namens het Provinciaal Kerkbestuur een beroep deed op Gedeputeerde Staten van Limburg om orde op zaken te stellen.²⁴ Na een omstandig relaas van de gebeurtenissen in de vier plaatsen en een uitvoerige beschrijving van het simultaneum in zijn historische oorsprong en ontwikkeling door alle wisselingen van staatkundige aard heen, deed het Provinciaal Bestuur een dringend beroep op GS om deklachten van de betreffende hervormde gemeenten serieus te nemen.²⁵ Onvervreembare rechten waren immers in het geding en het kon toch niet worden aangenomen dat een bewind, dat zich er op liet voorstaan de meest liberale grondwet te hebben aangenomen, in de praktijk zich zou neerleggen bij een wederrechtelijke beroving van rechten en vrijheden, die zelfs tijdens de Franse Republiek en het Keizerrijk gerespec-

teerd waren, dwars tegen de ook toen ondernomen pogingen van de roomse meerderheid in zich ten koste van de hervormde minderheden het alleenrecht op het gebruik van de kerken te verwerven.

Na deze principiële verklaring kwamen de eisen tot rechtsherstel op tafel en met verve werd uiteengezet dat op de betreffende gemeentebesturen de plicht rustte er voor te zorgen dat de protestanten zonder enige belemmering hun rechten op de publieke uitoefening van hun godsdienst in de kerken ter plaatse opnieuw konden gaan uitoefenen en tegen iedere inbreuk daarop de nodige bescherming zouden genieten. De gemeentebesturen zouden daartoe opdracht moeten krijgen en tevens moeten instaan voor de vereiste schadevergoeding voor de geleden verliezen en herstel van de aangerichte schade. Mochten echter de roomsen er de voorkeur aan geven het door hen afgedwongen alleenrecht op het gebruik van de kerken te behouden, dan was het Provinciaal Bestuur bereid zich daarbij als blijk van goede wil neer te leggen, echter onder de stringente voorwaarde dat er voor de hervormde gemeenten eigen kerken zouden worden gebouwd op kosten van de rooms-katholieken of van de gemeentebesturen ter plaatse of van het rijk zelf en dat volgens een door de betreffende consistories goedgekeurd plan, dat ook de goedkeuring van het Provinciaal Bestuur had gekregen. Bovendien moest tussen beide partijen een regeling getroffen zijn om het onderhoud van die kerken uit de openbare middelen te verzekeren en dat ten slotte al wat de roomsen zich uit de bezittingen van de protestanten hadden toegeëigend aan de laatsten zou worden teruggegeven of vergoed volgens een berekening van door beide partijen daartoe aangestelde deskundigen. Alleen op die manier zou de hele affaire definitief uit de wereld geholpen kunnen worden.

Het Provinciaal Bestuur verklaarde met de grootst mogelijke voldoening een dergelijke regeling tegemoet te zien en bereid te zijn

daaraan alle medewerking te verlenen. Het stuk werd besloten met een lyrische ontboezeming over een toekomst, waarin *'les générations futures béniraient encore sans doute la mémoire de fonctionnaires publics, assez libéraux et assez justes, pour avoir voulu et su donner protection aux faibles contre les forts et justice à qui de droit, malgré les clameurs de quelques fanatiques intolérants'*.

Een langdurig overleg over geld en andere zaken

Er volgde een nog enkele jaren durend overleg over de manier waarop men een oplossing trachtte te bereiken. Alle instanties waren daarbij betrokken. De vier gemeenten en het Provinciaal Kerkbestuur van Limburg aan de ene kant en de burgerlijke gemeenten, de provinciale overheden en de regeerders in Brussel. Zelfs een tweetal petitiees aan de hoogste gezagsdrager koning Leopold I moesten er aan te pas komen. Het heeft geen zin hier de hele gang van zaken gedetailleerd weer te geven. De aandacht zal vooral gericht zijn op de deelname van de partijen in Heerlen om langs die weg het eindresultaat te omlijnen.

Een reactie van GS op de stellingname van het Provinciaal Kerkbestuur liet lang op zich wachten. Er kwam pas wat schot in de zaak, toen vanuit dit bestuur op 14 december een adres naar de koning was uitgegaan, waarin ook bij hem op rechtsherstel werd aangedrongen.²⁶ Op 26 december alarmeerde de minister van Binnenlandse Zaken, Charles Rogier, de provinciale overheid om hem te dienen van advies.²⁷ GS wist echter voorlopig niets beters wisten te doen dan zich op 5 januari 1833 te wenden tot commissaris Van de Weyer met het verzoek hun voor te lichten.²⁸ Deze kwam op 3 februari gereed met een lijvig rapport.²⁹

Daarin koos hij duidelijk partij en wees met grote beslistheid iedere gedachte aan een eventueel herstel van het simultaneum van de hand. Hij gaf een geharnast commentaar

op de door het Provinciaal Kerkbestuur geboden voorstelling van de fundamenten waarop het instituut van het simultaneum berust had en de manier waarop Rooms-Katholieken het functioneren er van hadden doen beëindigen.

Geweldplegingen hadden zich daarbij nauwelijks voorgedaan en was men in Heerlen van katholieke kant veel rigoureuzer opgetreden dan elders het geval was geweest, dan hadden de protestanten dat aan zichzelf te wijten, '*parce qu'ils y avoient été beaucoup plus vexatoires envers les catholiques*'. Er was trouwens heel wat af te dingen op wat de protestanten als hun rechten beschouwden, terwijl hun voorstelling van zaken, als zouden zij in de tijd, dat zij de steun van vroegere regeringen achter zich hadden, zich nooit aan onverdraagzaamheid ten opzichte van de roomsen hebben schuldig gemaakt, in strijd met de werkelijkheid. Zij hadden zich kennelijk nooit afgevraagd wat de hele situatie voor anderen te betekenen had gehad en zich nooit druk gemaakt om de gevoelens van de meerderheid der bevolking. In geen geval mocht dus een onrechtmatige situatie uit het verleden hersteld worden.

Hij meende te moeten volstaan met de richtlijn '*de procurer aux protestants la faculté de s'élever des temples s'ils le jugent convenir*'. In zoverre kon hij zich verenigen met de gedachte, die het Provinciaal Bestuur op tafel had gelegd. De daarbij gestelde eis dat een en ander gefinancierd zou worden uit de openbare middelen van rijk, provincie en gemeente behoefde niet als onoverkomelijk beschouwd te worden, omdat men per slot van rekening met kleine kerkjes zou kunnen volstaan en het meubilair al voor een belangrijk deel voorhanden was.

Het duurde nog tot 9 maart 1833 voordat GS deze overwegingen aan de minister door-gaven.³⁰ Zij voegden er eigen overwegingen aan toe. De samenstellers op het beroep aan de koning hadden zelf het middel tot een oplossing aan de hand gedaan en wel met in het vooruitzicht te stellen dat zij bereid wa-

ren van het gemeenschappelijk gebruik van de kerken afstand te doen, op voorwaarde dat er voor hen eigen kerken gebouwd zouden worden. Dat zou echter beslist niet kunnen gebeuren op de manier, waarop zij dat zelf bepleit hadden. De financiering ervan mocht zeker niet ten laste komen van de rooms-katholieken, want dat zou betekenen dat een handjevol aanhangers van een andere godsdienst, neerkomend op een 60 tot 90, de wet zou voorschrijven aan gemeenschappen van veel grotere omvang. Uit de geringe aantallen protestanten was bovendien duidelijk dat hun eisen met betrekking tot de bouwen kerken veel te hoog lagen. In onderling overleg zouden die tot redelijker proporties teruggebracht dienen te worden. Er moest bovendien onderhandeld worden over de bedragen uit de openbare middelen die beschikbaar zouden worden gesteld voor de bouw van de kerkjes, waarbij men er zeker van kon zijn dat de burgerlijke gemeenten, die het betrof, graag royaal over de brug zouden komen om een bron van eindeloos veel moeilijkheden en conflicten eindelijk te doen verdwijnen.

Politieke problemen waren er de oorzaak van dat de minister geruime tijd aarzelde om deze plannen ten uitvoer te brengen, maar op 2 mei was het eindelijk zo ver. Toen gaf hij de Gedeputeerde Staten groen licht om in onderhandeling te gaan treden met partijen in het geding en een 'prompt arrangement' te gaan na streven.³¹

Op 8 mei richtten GS zich tot het Provinciaal Kerkbestuur om mee te delen dat het in de bedoeling van de regering lag dat er eigen kerkjes zouden komen voor de betreffende hervormde gemeenten en dat daarvoor de medewerking van het bestuur gevraagd werd.³² In eerste instantie zou het nodig zijn inlichtingen te verschaffen omtrent de plaatsen en de terreinen, waar die kerkjes dienden te komen, als er al geen panden in het bezit van de betreffende gemeenten waren, die voor die bestemming geschikt gemaakt konden worden. Op dezelfde dag nog ging een

Een potloodtekening uit 1827 van Ds. L.A. Preusser. Dominee in Heerlen, geboren 12 september 1780.

Stadsarchief Heerlen fotocoll.nr. 2894

schrijven naar Van de Weyer, waarin hem werd opgedragen in overleg te treden met de gemeentebesturen, die in aanmerking kwa-

men, om na te gaan tot welk bedrag zij wens- ten te gaan, waarop dan rijk en provincie pro rato zouden kunnen bijspringen.³³

Men begrijpt zonder veel moeite dat het Provinciaal Kerkbestuur in een brief van 15 mei zijn voldoening uitsprak over de gevallen beslissing. Er dreigden echter prompt moeilijkheden. Het verklaarde zich weliswaar graag bereid tot de gevraagde medewerking, maar dit zou slechts mogelijk zijn op basis van de overwegingen, die sinds 11 oktober verschillende malen ook in de adressen naar de koning te berde waren gebracht.³⁴

Wat met dit bedoeld was, werd volkomen duidelijk toen het Bestuur op 15 mei een consultatieronde startte onder de vier betrokken hervormde gemeenten.³⁵ De inbreng van die van Heerlen was daarbij het duidelijkst. Het consistorie verklaarde zeer verheugd te zijn over het plan dat haar was meegedeeld. Men was daarop aan het werk gegaan en zodoende in staat om tegelijk met de brief een plan met begroting op te sturen.³⁶

Men had het oog laten vallen op een huis dat toebehoorde aan een zekere Abraham Lamberts, die in Burtscheid woonde en erfgenaam van zijn broer Justus Heinz Lamberts, die voor enkele jaren in Heerlen was overleden. De koopsom van dat huis bedroeg 4000 gulden, terwijl voor de inrichting tot kerk nog eens 2536 gulden gemoeid zouden zijn.³⁷ De hervormde gemeente beschouwde het als een conditio sine qua non dat dit bedrag ten laste zou komen van anderen en dat de hele onderneming de protestanten geen cent zou mogen kosten. Wie die anderen waren, werd duidelijk in de uitspraak: *'Wir zahlen mit der Vernichtleistung auf die Simultankirche und die Römischen können froh sein, dass sie so gut kauf's abkommen'*.

Op 13 juni stuurde het Provinciaal Kerkbestuur de ook van andere gemeenten binnengekomen reacties aan GS door, voorzien van het commentaar dat inmiddels wel duidelijk was geworden dat de hervormde gemeenten niet bereid waren enige financiële bijdrage tot verwezenlijking van de bouwplannen te dragen.³⁸ Het wilde deze ziens-

wijze met alle kracht ondersteunen. Het zou heel wat moeite kosten deze opstelling van de eerst betrokkenen te veranderen.

Van de Weyer was er inmiddels in geslaagd de burgemeesters en de gemeentebesturen bereid te krijgen het plan ook financieel te ondersteunen. Op 21 mei had hij daarover zijn opdrachtgever geïnformeerd.³⁹ De gemeente van Heerlen ging daarbij het verst. Die was bereid op te komen voor een bedrag van 3174 francs, op afstand gevolgd door die van Meerssen met 1693 francs, terwijl de gemeenten Beek en Gulpen ieder de bijdrage beperkten tot 1000 francs. Zoveel was de commissaris duidelijk geworden dat men niet kon rekenen op actieve deelname van deze gemeenten bij de uitvoering van de plannen. Zij achtten zich daartoe in geweten niet gerechtigd.⁴⁰ Verder hadden zij allen hun toezeggingen omkleed met de voorwaarde dat men van protestantse kant definitief afstand zou moeten doen van alle rechten op de simultaan kerken met toebehoren. Dat paste trouwens geheel in de plannen van de regering.

Financieringsperikelen

Op 24 juli kwam dan eindelijk een reactie namens de synode van de NH kerk op het lang tevoren ontvangen schrijven van het Provinciaal Kerkbestuur.⁴¹ Daarin werd alle lof toegezwaaid aan de initiatiefnemers, maar met alle nadruk werd verzekerd dat er zonder koninklijke toestemming geen correspondentie kon worden gevoerd, omdat het gemeenten betrof die als buitenlandse beschouwd moesten worden. Enkele maanden later op 12 februari 1834 volgde een missive van Pandt van Keppel namens het departement van Hervormde Eredienst, waarin deze hetzelfde standpunt liet horen.⁴² De volijverige secretaris van het departement Janssen liet er op 10 juni op volgen dat dit inhield *'dat geene legale bemoeiing van dit departement kan plaats hebben met die Limburgsche kerken, welke zig nog facto onder Belgisch be-*

stuur bevinden'.⁴³ Hij deed echter uitkomen dat men het bestaan van dit provinciaal bestuur als een goede zaak beschouwde '*daar zulks alleszins geschikt schijnt om aan die kerken inmiddels een band en middelpunt te geven*'. De latere ontwikkeling zou echter meebrengen dat men de bereidheid aan de dag legde dat bestuur en de gemeenten die het vertegenwoordigde in het diepste geheim ook financieel te ondersteunen.

Over de financiering van de nieuw te bouwen kerken was het laatste woord niet gesproken. Het bleef ruim anderhalf jaar op de agenda en hield ook daarna nog vele jaren lang de gemoederen bezig. Op 17 augustus 1833 kreeg Van de Weyer opdracht van GS de betrokken gemeentebesturen voor de financiering opnieuw te benaderen.⁴⁴ Het resultaat van deze poging was blijkens het verslag van 24 september aan de zeer matige kant. Heerlen kwam daarbij met 226 francs het beste uit de bus.⁴⁵

Hij uitte daarbij felle kritiek op de omvang van de door de consistories ingediende bouwplannen, die kerken begroot hadden op meer dan 300 personen. Men kon toch volstaan met de helft minder, was zijn gedachte. Hij had daarop een soort modelkerk doen uitwerken en was op een gemiddelde van 7900 francs uitgekomen. Hij combineerde dat met stevige kritiek op met name Heerlen. Daar was men uitgegaan van de aankoop van een veel te duur huis dat bovendien pal naast de kerk was gelegen met alle daarvan te verwachten ongemakken. Het was verder helemaal niet nodig om de banken, die men nog in bezit had, te vernieuwen. Zoals ze waren konden ze goed genoeg dienen. De begroting van Heerlen was door al dit soort planning op een totaal van 10908 francs uitgekomen.

De zienswijze van Van de Weyer kreeg op 9 oktober 1833 de instemming van GS.⁴⁶ Men had op basis van de door hem ingediende ontwerpen een plan uitgewerkt dat op 4 juni 1834 naar de minister van Binnenlandse Zaken werd opgestuurd. Daarin was men iets

royaler uitgegaan van kerkjes voor een gemiddelde van 150 tot 180 personen, terwijl de kostprijs daarvan begroot werd op 10.000 francs per stuk.⁴⁷ Met aftrek van de door de vier burgerlijke gemeenten beschikbaar gestelde bedrag van 7454 francs moest een totaal van 32.456 francs worden opgebracht. GS verklaarde wat aarzelend daarvan ook een bedrag van 7454 francs voor zijn rekening te willen nemen. Het gaf verder te kennen dat ook de protestanten voor een deel zouden moeten opkomen, maar dat het voornaamste restant voor rekening van de regering diende te komen.⁴⁸

Dit voorstel kreeg op meer dan een punt nogal wat kritiek van de kant van de minister. Op 29 juli liet hij weten dat hij het niet eens was met de financieringsplannen.⁴⁹ Hoewel hij bereid was af te wijken van de normaal in dergelijke gevallen door het rijk gehanteerde norm over de verhouding tussen bijdragen van provincie en rijk, verwachtte hij van de provincie in dit geval op zijn minst 10.000 francs. Op zijn beurt liet hij een modelplan uitwerken waarvan de kosten 500 francs hoger lagen en het totaal dus uitkwam op 42.000 francs.

Om kort te gaan toen op 23 januari 1835 de Kamer van Afgevaardigden een bedrag van 15.000 francs voteerden werd daaraan als voorwaarde verbonden dat de provincie met 10000 francs over de brug zou komen. Er ontspoon zich een heftige discussie tussen de minister en GS, maar op de lange duur werd het pleit door de minister gewonnen.⁵⁰ Op 24 juni 1835 kon minister De Theux, die inmiddels aan het bewind was gekomen, daarvan verslag doen.⁵¹

In de tussentijd had GS een poging ondernomen om ook de hervormde gemeenten tot bijdragen te stimuleren en had commissaris Van de Weyer daartoe opdracht gegeven. Deze richtte zich op 23 maart 1835 met voorbijgaan van het Provinciaal Kerkbestuur onmiddellijk tot de predikanten.⁵² Ds. Preusser van Heerlen antwoordde al op 15 april met in naam van zijn kerkenraad zonder ook

maar enige reserve een bedrag van 1500 francs ter beschikking te stellen met de volgende kennisgeving: *'Der Kirchenrath der protestantischen Gemeinde Heerlen, die Wohltat erkennend und schätzend, welche das Aufhören des Simultaneums für beide Gemeinden haben muss, nimmt keinen Anstand für die zu erreichende Absicht 1500 Francs zu willigen als den einzigen Fonds der zur Erbauung eines Tempels dienen kann.'*⁵³

De kerkenraad van Beek ging bedachtzamer te werk en richtte zich na ontvangst van het verzoek van Van de Weyer tot het Provinciaal Kerkbestuur om te vragen naar een beleidslijn in deze. Die beleidslijn kwam prompt in een schrijven van 7 april aan de betrokken kerkenraden.⁵⁴ Hij bestond in het consigne Van de Weyer te verstaan te geven dat hij zich tot het Provinciaal Kerkbestuur had moeten wenden. In geen geval kon aan zijn verzoek tegemoet gekomen worden. Ziedend verontwaardigd schreef het kerkbestuur: *'Is het mogelijk de onregtvaardigheid, zou men er niet mogen bijvoegen, de onbeschaamdheid, verder te drijven?'* En zich direct tot de kerkenraden wendend: *'Men heeft uwe gemeente van het gebruik der kerk, haar eigendom, beroofd en om de onregtvaardige beroovers in het gerust bezit der kerk te handhaven, ja daarom alleen, wil men voor uwe gemeente eene nieuwe kerk bouwen, maar nu zal uwe gemeente daartoe een ander eigendom, de penningen en kas, ook nog afstaan?'*

Het was slechts om de roomsen te gerieven dat men het plan had opgevat om uitvoering te geven aan een idee dat voor het eerst door het Provinciaal Kerkbestuur was gelanceerd, omdat men bevreesd was, en *'waarlijk met grond, dat bij verandering van zaken de protestanten gewisselijk in hun regt op de simultaankerk hersteld zullen worden'*. Dat het Kerkbestuur desondanks nadrukkelijk aan de minister had te kennen gegeven dat het zo ver maar mogelijk was medewerking wilde verlenen aan de tenuitvoerlegging van dit plan, was nu beantwoord met de grove bele-

diging dat het in deze zaak zo maar gepasseerd was.

Het moge duidelijk zijn dat er heel wat onderhandeld moest worden om het Provinciaal Kerkbestuur van gedachte te doen veranderen. Er volgde onder voortdurende controle van de minister een geïrriteerde briefwisseling tussen Gedeputeerde Staten en het Provinciaal Kerkbestuur. Inzet daarbij bleef vooral de vraag, of de betrokken hervormde gemeenten al dan niet bereid waren het voorbeeld van Heerlen te volgen en of het Kerkbestuur daaraan zijn goedkeuring wilde hechten. Na aanvankelijk felle oppositie en na veel vijven en zessen vond men elkaar op de formule dat de gemeenten van Beek en Meerssen hetzelfde bedrag als Heerlen zouden bijdragen. De berooide gemeente van Gulpen kreeg daarvan vrijstelling.

De complete volte-face van het Provinciaal Kerkbestuur was ingezet tijdens een ontmoeting, die een afvaardiging op 12 mei in Meerssen had gehad met Pillera, verantwoordelijk voor financiële zaken van de oude classis Maastricht, waaruit een intensief overleg net diverse instanties in Den Haag was voortgekomen.⁵⁵ Langs die weg werd het voor de heren van het Kerkbestuur duidelijk dat de Nederlandse regering zeer ingenomen was met de plannen van de Belgische en de houding van obstructie van de zijde van het Kerkbestuur beslist niet goedkeurde. In een brief van 10 juni liet Pillera doorschemeren dat koning Willem I bereid zou zijn ook financieel op te komen voor wat de door de Belgen te verlenen subsidies te boven ging.⁵⁶ Hij voegde er aan toe dat een al te grote starheid de protestanten zou kunnen brengen *'in eenen zelfs schijnbaren staat van vijandschap of oppositie tegen het Gouvernement, waaronder zij de facto gesteld zijn en welks protectie zij voor het tegenwoordig oogenblik in allen geval behoeven'*. Dat had de doorslag gegeven.

In het al genoemde verslag van 24 juni 1835 omschreef De Theux de definitieve overeenkomst.⁵⁷ Op basis van de begrote 42000

francs en de bereidheid van GS de eigen bijdrage tot 10.000 francs op te trekken, verklaarde hij de ontbrekende 20.046 francs voor zijn rekening te willen nemen. Met de consistories zou overeengekomen moeten worden dat zij zich garant zouden verklaren om door middel van de begrote bedragen de kerkjes te doen bouwen, zodat de regering niets anders meer te doen had dan de toegezegde subsidies uit te keren. De bouw zelf zou volledig onder verantwoordelijkheid van de betreffende consistories blijven vallen met de verplichting om binnen de marge van de begrote bedragen te blijven. Zo dat niet gebeurde mocht op geen enkele manier het ontbrekende verhaald worden op de subsidieverlenende instanties van rijk, provincie of gemeente.

Voordat ook maar een gedeelte van de toegezegde subsidies zou worden uitbetaald, moest elk van de betrokken consistories in een openbare akte vastgelegd hebben dat zij en hun geloofsgenoten voor heden en toekomst zouden afzien van het gebruik van de katholieke kerkgebouwen. Eerst dan zou de eerste termijn van de subsidie en dat ter hoogte van één derde van het totaal direct na de aanbesteding of het begin van de werkzaamheden uitbetaald worden; de tweede uitbetaling zou plaats vinden na voltooiing van het metselwerk en de derde na de ingebruikneming van het kerkgebouw.

De vastlegging van de overeenkomsten in KB's

Op 11 juli 1835 verscheen een KB met het volgende besluit: *'Les consistoires protestants de Beek, Meerssen, Heerlen et Galoppe (Limbourg) sont autorisés à faire construire, pour l'exercice de leur culte, dans chacune de ces communes, un temple, conformément au plan approuvé par nous et annexé au présent arrêté. Donné à Bruxelles le 11 Juillet 1835, Léopold'*.

Bij KB van 10 augustus 1835 werd daar de financieringsbegroting aan toegevoegd en werd de manier van uitbetaling van de rege-

ringssubsidies uiteengezet.⁵⁸ De uitbetaling van de eerste termijn was overeenkomstig de gemaakte afspraken afhankelijk gesteld van de plechtige akte van afstand van alle rechten op de ter plaatse bestaande katholieke kerken. Het was alleszins begrijpelijk dat het Provinciaal Kerkbestuur zich al op 15 juli 1835 tot GS wendde met de vraag een model te mogen ontvangen van hoe de bedoelde akte er uit zou moeten zien.⁵⁹ GS stuurde dit verzoek door naar de minister van Binnenlandse Zaken. In zijn antwoordschrijven van 13 augustus legde deze duidelijk de bereidheid aan de dag om aan deze wens tegemoet te komen.⁶⁰ Hij koos voor een tekst, die zich van ieder oordeel over het ontstaan en functioneren van het simultaneum onthield. Hij verbond er echter wel een reeks voorwaarden aan en gaf heel gedetailleerd de manier aan, waarop naar zijn gedachte de procedure diende te verlopen.

In de eerste plaats zouden de stukken van de afzonderlijke gemeenten voorzien moeten worden van het fiat en de goedkeuring van het Provinciaal Kerkbestuur. Een bepaling, waarmee het betrokken instituut, zo gevoelig voor eigenwaarde en erkenning daarvan, alleen maar tevreden kon zijn. De minister achtte het echter ook vanzelfsprekend dat de kerkfabrieken van de betreffende parochies evenals de gemeentebesturen van de vier dorpen er hun goedkeuring aan zouden hechten. Hij verbond er dan ook de voorwaarde aan dat deze instanties per openbare akte hun instemming zouden betuigen.

Het spreekt vanzelf dat dit alles diende te gebeuren ten overstaan van een notaris. De door de minister op 13 augustus aan GS meegedeelde tekst met het gevraagde model luidde als volgt: *'Voulant se conformer aux arrêtés royaux des onze Juillet et dix Août mil huit cent trente-cinq, sous la foi de leur stricte exécution, ils approuvent toutes les clauses et conditions, ils renoncent tant qu'en leur nom, qu'en leur susdite qualité, au nom de leurs coreligionnaires y intéressés, pour le présent et pour l'avenir, à toute propriété ou à tout usage*

et jouissance de la dite église, qui demeurera exclusivement destinée au culte Catholique Romaine.⁶¹ Bijzondere nadruk werd er op gelegd dat deze afstand diende te gebeuren zonder enige reserve of voorwaarde.

Het werd om juridisch naar alle kanten sterk te staan noodzakelijk geoordeeld ook vast te leggen dat de rooms-katholieke kerkbesturen en hun achterban de procedure onderschreven, terwijl ook de bisschop van Luik verondersteld werd dit te sanctioneren met zijn gezag. Iets dergelijks diende ook van de provinciale overheid te gebeuren ten aanzien van de akten der burgerlijke gemeenten.

Op 19 augustus gingen de ontvangen richtlijnen uit naar het Provinciaal Kerkbestuur en commissaris Van de Weyer om de betrokken kerkelijke en burgerlijke instanties op de hoogte te brengen en hen tot de nodige spoed aan te zetten.⁶² Het onvoorwaardelijk karakter dat de akte van afstand moest kenmerken, kreeg opnieuw grote nadruk. Het moet voor GS beslist een teleurstelling zijn geweest, toen het Provinciaal Kerkbestuur al op 5 september liet weten dat er in Heerlen moeilijkheden waren gerezen.

De kerkenraad van de hervormde gemeente had zich mordicus op het standpunt geplaatst dat er in de akte een clause moest komen, waarin de roomse kerkfabriek uitdrukkelijk toezegde bereid te zijn al wat zich aan protestants meubilair nog in de kerk bevond en in het bijzonder het orgel met toebehoren te zijner tijd zonder enige reserve over te dragen. Daarmee kwamen op onverwachte wijze complicaties in het vizier, die ook elders zouden kunnen ontstaan. Al op 9 september ging een instructie uit aan Van de Weyer om na te gaan of er ook bij de andere gemeenten zaken voorkwamen, die voor een nadere reglementering in aanmerking kwamen.⁶³

De hele manoeuvre zorgde voor de nodige vertraging, want met dit onderzoek was tijd gemoeid.

De commissaris kon pas in de loop van november de gevraagde inlichtingen op tafel

brengen.⁶⁴ Het resultaat elders viel mee en ook in Heerlen was men bereid om afstand te doen van zaken, die waren achtergebleven, maar het consistorie aldaar bleef onwrikbaar vasthouden aan het orgel. Nadat hun duidelijk gemaakt was dat daarover geen enkele clause in de akte van afstand kon worden opgenomen, bleef het vasthouden aan de claim dat niet alleen de kerkfabriek, maar ook de burgerlijke gemeente zwart op wit het exclusief recht van protestantse zijde op het orgel zouden erkennen. Eerst nadat de overdracht en de overplaatsing van het orgel tot in de puntjes waren geregeld kon deze kwestie beëindigd worden.⁶⁵ Dat gebeurde echter eerst tegen eind december.

Als gevolg daarvan kon Heerlen als hekkluiser maanden later dan de andere dorpen de gevraagde akten produceren. Op 4 januari 1836 kwam de akte van de hervormde gemeente, op 16 maart die van de parochie en op dezelfde dag die van de gemeente. De officiële bevestiging van de verklaringen namens de rooms-katholieke parochies werd door de bisschop van Luik, mgr. C.R.A. van Bommel, op 14 april 1836 verleend. Eerst op 20 april konden GS het hele omvangrijke dossier opsturen naar de minister van Binnenlandse Zaken.⁶⁶ De slotronde kon nu beginnen.⁶⁷

Bouw van de hervormde kerk in de Evengats te Heerlen

Met veel moeite viel in Heerlen de beslissing over een perceel in de Ebergats [later Klompstraat] dat door een bemiddeld lid van de hervormde gemeente ter beschikking was gesteld.⁶⁸ Besloten werd de wat excentrische ligging voor lief te nemen, nadat de burgerlijke overheid had toegezegd voor de verbetering van de weg er heen zorg te zullen dragen om zo een goede bereikbaarheid ook bij minder gunstige weersomstandigheden te verzekeren.

Wat de bouw van de eigen kerk betreft had de hervormde gemeente steeds meer haar

zinnen gezet op het krijgen van een ruimer kerkgebouw dan de drie andere gemeenten, omdat zij numeriek de grootste was en dat in de toekomst ook wel zou blijven. Omdat zij bovendien een aantal welgestelde lieden binnen haar gelederen telde, was men ook wat de materialen betreft bereid niet al te zeer te beknipten, er op rekenend dat men in staat zou zijn het surplus uit eigen middelen te kunnen financieren.

In Brussel was men na ontvangst van de hier beschreven documentatie ook bereid de volgende stap te zetten. Dat gebeurde met de uitvaardiging van een KB van 30 april 1836, waarmee overgegaan werd tot de toekenning van de subsidies voor de bouw van de nieuwe kerkjes.⁶⁹ In art. 1 werd vastgelegd dat het bedrag van 20.046 francs overeenkomstig de eerder uitgevaardigde KB's van 11 juli en 10 augustus 1835 ter beschikking werd gesteld van de vier consistories '*pour faciliter la construction de temples protestans*'. In art. 2 werden de bewuste akten koninklijk goedgekeurd en als bijlagen opgenomen. De verantwoordelijkheid voor de tenuitvoerlegging van dit besluit werd toevertrouwd aan minister De Theux, die op zijn beurt GS van Limburg met de directe zorg belastte. Op 11 mei 1836 vaardigde GS een decreet uit met een schrijven aan het Provinciaal Kerkbestuur, waarin duidelijk werd gemaakt dat de uitbetaling van het ter beschikking gestelde bedrag zou plaats vinden overeenkomstig de eerder aangegane overeenkomst van 27 juni 1835.⁷⁰ Het eigenlijke werk zou dan nu eindelijk een aanvang kunnen gaan nemen. Met voortvarendheid werd op drie plaatsen het werk aangevat, terwijl Heerlen opnieuw achterop raakte als gevolg van de onzekerheid over de aard van het kerkgebouw. In mei 1836 waren de plannen bij lange na niet zo ver gevorderd dat ook daar de aanbesteding kon plaats vinden. Toen GS op basis van de hun ter beschikking gekomen gegevens becijferd hadden dat er voor de bouw van de kerk in Heerlen een bedrag van ruim 8000 francs zonder duidelijke financierings-

mogelijkheden was overgebleven, wendden zij zich op 6 juli tot het Provinciaal Kerkbestuur om hun bedenkingen mee te delen.⁷¹ De toestemming tot de bouw zou eerst gegeven kunnen worden nadat men exact op de hoogte was gebracht over de mogelijkheden, waarover men beschikte om de zaak te financieren en zekerheid had gekregen '*que l'excédant de dépense soit exclusivement supporté par le consistoire intéressé et que la preuve de l'existence des fonds nécessaires soit administré*'. De zo juist binnengekomen berichten dat de totale kosten op 18.000 francs werden berekend was een reden te meer om dit soort bedenkingen in het midden te brengen.⁷²

Er volgde een wat geprikkeld briefwisseling tussen GS en het kerkbestuur, waarbij de over en weer verrichte berekeningen verschillende malen tot uiteenlopende resultaten leidden. Er kwam pas een eind aan, nadat het Provinciaal Kerkbestuur zich op 26 juli garant had verklaard om op te komen voor een bedrag van 3075 francs voor wat ontbrak aan de 34.200 francs voor de kerken te Beek, Gulpen en Meerssen, terwijl voor het totaal van 18.212 francs voor de kerk van Heerlen de ontbrekende 2125 francs in het vooruitzicht gesteld werden.⁷³ Het bestuur onthulde wijselijk niet, over welke bronnen het de beschikking had, maar het wist zich verzekerd van toezeggingen uit Den Haag om dit pokerspel te kunnen spelen.

Na deze toezeggingen verleenden GS op 30 juli 1836 de vereiste goedkeuring aan de begroting van de kerk van Heerlen en toen op 17 augustus de aanbesteding rond kwam, volgde slechts enkele dagen later, op 24 augustus, de officiële goedkeuring van de zijde van GS, zodat de werkzaamheden korte tijd later konden beginnen.⁷⁴

Het werk in Heerlen werd aangenomen door aannemer Jakob Bongaerts uit Schin op Geul. Bij de aanbesteding werd vastgelegd dat de funderingen en de waterslag van het bouwwerk per 31 oktober voltooid zouden zijn.⁷⁵ Men ging er van uit dat de werkzaamheden daarna wegens de naderende winter

stopgezet zouden worden. Zij zouden dan half maart of uiterlijk 1 april 1837 hernomen moeten worden, weer en weder dienende. De aannemer nam de verplichting op zich het buiten- en binnenwerk per 1 juli 1837 te zullen voltooiën op straffe van een dwangsom van 20 francs voor iedere dag, waarmee deze termijn zou worden overschreden. De toekomst zou uitwijzen, of aan deze straffe timing de hand gehouden zou kunnen worden.

Dat was niet het geval. Van de ene kant waren vertragingen in de uitbetalingen van de subsidiegelden daarvan de oorzaak, van de andere kant waren het onvoorziene tegenvallers.⁷⁶ Daaronder hoorde de strenge winter van 1837 op 1838. Als gevolg daarvan liep de afwerking van het kerkgebouw in de slotfase weer vertraging op.⁷⁷ De kerk aan de Evengats kon eerst op 22 april 1838 plechtig in gebruik genomen worden, maanden later dan dit voor de drie andere kerken gebeurde.⁷⁸

Men kan zich gemakkelijk voorstellen dat

de officiële ingebruikname van deze kerkjes voor de verschillende protestantse gemeenschappen een bijzonder heuglijke gebeurtenis heeft gevormd. Daarmee kwam definitief een einde aan de huisvingingen, die gedurende een aantal jaren nodig waren geweest. Wat nog belangrijker was, daarmee kwam tevens definitief een einde aan het simultaneum. Veel uitbundigheid zal de feestviering overigens niet gekenmerkt hebben. Dat behoorde nu eenmaal niet tot de levensstijl van de kleine protestantse gemeenschappen, ook al verbleven zij dan nog zo lang temidden van de roomse Limburgse bevolking. Het zou beslist de moeite waard zijn geweest om de motieven na te gaan, die bij deze plechtigheden vooral in de preken werden aangeslagen. Dat bleek voor geen van de vier plaatsen tot de mogelijkheden te behoren. Dat is dus ook voor Heerlen van toepassing. Ik moet daarom dit lange exposé afsluiten zonder op die manier een eind aan dit verhaal gemaakt te hebben.

Noten:

1. De beëindiging van het simultaneum en de bouw van deze vier kerkjes kreeg al eerder enige aandacht van historici: T.L. KORPORAAL, *Na duisternis licht. Protestanten in Zuid-Limburg op weg naar 2000* [Eindhoven 1994] deed dit met het onderdeel: 'Simultaneum kerkgebruik in Heerlen, Beek, Meerssen en Gulpen', p. 21-28; W. VAN DER LINDE, *Eindelijk religieuze tolerantie na 500 jaar religieuze strijd in Geleen en in Zuid-Limburg* [Urmond 2001], p. 191-202; beiden illustreerden hun verhaal met tekeningen van de vier kerkjes. De gang van zaken in Beek kwam ter sprake in: W.C.R. HOOGSTRATEN, *Protestants Beek. Een geschiedenis van 4 eeuwen reformatie* [Beek 1983] p. 71-77, Gulpen in: T.L. KORPORAAL, *Veilig onder dit dak. Impressies uit de geschiedenis van de Hervormde gemeente te Gulpen*, [Gulpen-Vaals z.j.], in het onderdeel: 'Kerkgebouwen', p. 84-91 met plattegrondtekening van 1835 en foto van het kerkje, en tenslotte MARCEL M.J. PUT in: *2000 jaar Heerlen van Romeinse nederzetting tot moderne stad* [Heerlen 1998], in: 'Twee geloven in één kerk' p. 181-183.
2. Een uitvoerig verslag over het hier volgende is opgenomen in de notulen van het consistorie: SA Heerlen, Archief Hervormde Gemeente Heerlen [afgekort: NHGH], inv.nr. 27-3, Consistorieboek 1770-1874 onder datering van 22 oktober 1830. Een kopie werd onder de titel: Memorandum, blijktens een aantekening op 29 augustus 1831 aan het provinciaal bestuur opgestuurd: RALM, archief van de Classis Maastricht [ArchCLMA], inv.nr. 2 Ingekomen stukken, onder nr 4; zie ook: RALM, Provinciaal Archief [PA] inv.nr. 1126, d. 501. De tekst staat gedrukt in het boekje: *Hervormde Gemeente van Heerlen 1649-1949*, 34-35; de tekst volgt ook hierna.
3. Deze Penners bleek moeilijk te identificeren; zie voor de genealogie van de familie Penners: Van Oppen-Nieuws, 1957, no. 4, 51-57. Hij was vermoedelijk een familielid van de pastoor met die naam.
4. De bewuste verklaring is in ASPH [SA Heerlen] niet bewaard gebleven; zij is vermoedelijk bij

- de officiële regeling van enkele jaren later, handelend over dezelfde aangelegenheid, als daardoor achterhaald vernietigd.
5. De afzonderlijke bepaling betreffende het orgel dat de roomsen voor zich wensten te behouden, was vermoedelijk de oorzaak van de terughoudendheid van protetantse zijde, toen het er later weer om ging officieel afstand te doen van het simultaan gebruik van de Pancratus. Deze terughoudendheid komt nog ter sprake.
 6. Zie de bijdrage over deze gouverneur van N. KELLENS, in: *De gouverneurs in de beide Limburgen 1815-1989* [Maastricht 1989], p. 45-49.
 7. SA Heerlen, ASPH, inv.nr. 16.
 8. De hier volgende gegevens zijn ontleend aan: RALM, PA inv.nr. 11712 d. 144 'troubles dans la commune de Heerlen'.
 9. De bewuste brief van burgemeester Lintjens was gesteld in een nadrukkelijk zuurzoet toontje 'en réponse à votre chère lettre'. Het advies dat hij kwijt wilde was duidelijk: 'Veuillez en tirer toutes les conséquences que vos lumières y trouvent'.
 10. Volgens een visitatieverslag van 16 juni 1834 zou een en ander tot gevolg hebben gehad dat de diensten in Heerlen een vol jaar uitbleven, RALM, ArchCLMA inv.nr. 262, onder nr 716, ff.289-293.
 11. Zie daarvoor P.J.H. UBACHS, *Tweeduizend jaar Maastricht* [Maastricht 1991], 117-120.
 12. Zie het verslag van de oprichtingsvergadering in: RALM, ArchCLMA inv.nr. 48, Handelingen en Verslagen van het Provinciaal Kerkbestuur van Limburg [1832-1841]. Een kopie van dit verslag trof ik ook aan in het GA Meerssen, ArchNHGM, inv.nr. 23 Ingekomen stukken 1828-1834, onder nr. 32.
 13. De stukken betreffende de hier beschreven gebeurtenissen werden door Van de Weyer apart gebundeld en zijn te vinden in: RALM, PA inv.nr. 11725, d. 501; veel van de stukken bevinden zich ook in het SA Heerlen, o.a. in NHGH, inv.nr. 127-3 Consistorieboek 1770-1874.
 14. M. KELLENS over hem in: *De gouverneurs in de beide Limburgen*, p. 62-76.
 15. Kopie van deze brief en het bijbehorend rapport in: RALM, ArchCLMA inv.nr. 2, onder nr. 20; het eindigde met een dringend beroep om de burgemeester 'cet homme ébloui par le fanatisme' tot de orde te roepen 'et m'accorder votre protection contre ses démarches d'intolérance'. De brief van 12 september, waarmee hem de huur werd opgezegd, loog er beslist niet om. De predikant kreeg de liegigheid toegevoegd: 'Diable que tu es, cette maison n'est plus pour toi, que périsse le berger avec son troupeau'.
 16. Het bevatte niet veel meer dan een herhaling van zijn rapport aan de gouverneur.
 17. Hij deed dit op 24 september 1832; zie onder noot 13.
 18. T.a.p.
 19. Uitvoerig beschreven door G.J.B. VERBEET, *Limburg op de tweesprong 1814-1839* [Maastricht 1978], p. 155-163. Hasselt was een tijdlang door Nederlandse troepen bezet.
 20. Hij refereerde daarmee duidelijk op hetgeen in de zogenaamde 24 artikelen 1831 door de Grote Mogendheden was vastgelegd aangaande de scheiding van Nederland en België. VERBEET, a.w., 164-166.
 21. Onder leiding van A.F. MELLINET. VERBEET, a.w., 134-137.
 22. RALM, ArchCLMA, inv.nr. 262, onder nr. 1.
 23. Dat was Frederik Willem Pallandt van Keppel, *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* [NNBW] IX, Leiden 1933, 748-749 [Ramaer].
 24. RALM, PA inv.nr. 11059.
 25. Het stuk bleef overigens wat de oorsprong van het simultaneum betreft in het vage. 'Depuis un temps immémorial', heette het en met verbazing leest men dan: 'à Heerlen on cite l'an 1689', terwijl ook daar het begin van het simultaneum aanzienlijk eerder plaats had gevonden.
 26. Kopie van dit stuk in: RALM, ArchCLMA, inv.nr. 262, onder nr. 22.
 27. Charles Rogier [1800-1885] was minister van BiZa van 1832-1834 [Biogr.Nat. t.19, Bruxelles 1907, 693-781 'Descailles']. Hij werd opgevolgd door Barthélemy Théodore de Theux [1794-1874] [Biogr. Nat. t. 24, Bruxelles 1926, 771-782 [Ch. Terlinden].
 28. De hier genoemde stukken betrekking hebbend op de afhandeling van de zaak door GS bevinden zich alle in RALM, PA inv.nr. 11059.
 29. Het rapport omvatte 12 foliovenen.
 30. Zie onder noot 28.
 31. RALM, PA inv.nr. 11059; deze richtlijn haalde een streep door de tot dan toe gevoerde politiek van 'temporisation'.
 32. T.a.p.
 33. T.a.p.
 34. RALM, ArchCLMA, inv.nr. 2, onder nr. 197.
 35. Onder nr. 196 van de onder de vorige noot genoemde bundel. Het heuglijke nieuws werd als volgt meegedeeld: 'Ook voor Uwe Gemeente zal eene nieuwe kerk onder opzigt en goedkeuring van het Provinciaal kerkbestuur en nadere approbatie van het Gouvernement worden opgericht'.

36. Onder nr. 198 van dezelfde bundel.
37. Justus Heinz Lamberts was in 1824 overleden; SA Heerlen, BS Heerlen, inv.nr. 12 onder nr. 8. Het bewuste huis was pal naast het kerkhof van de hervormde gemeente gelegen; op 18 maart 1825 was een overeenkomst tussen het kerkbestuur en genoemde Abraham Lamberts gesloten over de plaatsing van een hek om een duidelijker afscheiding te verkrijgen; zie de tekst in: RALM, ArchCLMA, inv.nr. 127-33 onder nr. 8.
38. RALM, PA inv.nr. 11059.
39. Een verslag van deze bijeenkomst is te vinden in de notulen van de gemeenteraadsvergadering van 27 mei in Meerssen. GA Meerssen, inv.nr. 30. De brief van 21 mei in genoemde bundel in RALM.
40. Vanuit Heerlen was vermoedelijk langs het bisdom Luik de zaak in Rome aanhangig gemaakt, of een medewerking van katholieke zijde aan de totstandkoming van het protestantse kerkgebouw wel toelaatbaar geacht kon worden. Een kardinaalscommissie had onder zwaar voorbehoud dit voor hooguit toelaatbaar verklaard. Langs niet meer te reconstrueren wegen was een kopie van deze uitspraak bij de hervormde gemeente terechtgekomen. Zie SA Heerlen, NHGH, inv.nr. 127. Kennelijk was de houding van de afgevaardigden in de samenkomst met Van de Weyer nog strenger uitgevallen. De in het verslag van Van de Weyer genoemde bedragen worden steevast gemotiveerd met de mededeling dat zij bedoeld zijn als bijdrage tot de gewenste rust en vrede en heel nadrukkelijk wordt een voorstelling afgewezen, als zouden zij bedoeld zijn om rechten af te kopen.
41. Deze brief in: RALM, ArchCLMA, inv.nr. 261, onder nr. 238 met als bijlage een omvangrijk rapport van 16ff., met ook een afschrift van de synodevergadering met de aantekening op de agenda 'inofficieel', geheel conform de zienswijze van de synode over contacten met de gemeenten in Limburg.
42. NA, Archief Hervormde Ere Dienst [ArchHED] inv.nr. 422, exh. 12-2-1834/6.
43. RALM, ArchCLMA, inv.nr. 129, agenda 1834, onder nr. 20.
44. RALM, PA inv.nr. 11059 in antwoord op zijn brief van 8 mei.
45. T.a.p.
46. T.a.p.
47. T.a.p.; belangrijk was de hier geformuleerde conclusie dat men met het nieuwe uitgewerkte model beschikte over de mogelijkheid '*pour la construction d'un temple protestant solide et décent*'. Motieven voor de bepleite schaalvergroting werden niet gegeven, maar men kan veronderstellen, dat men rekening wenste te houden met een te verwachten toename van het aantal protestanten in de nabije of verre toekomst.
48. T.a.p.
49. T.a.p.
50. Enkele belangrijke stukken over deze discussie in: RALM, PA inv.nr. 11059.
51. Zijn volledige naam was: Barthélemy Théodore graaf De Theux de Meylandt [1794-1874].
52. T.a.p.; de originele exemplaren van deze brief bevinden zich in de archieven van de aangeschreven gemeenten en in: RALM, ArchCLMA, inv.nr. 1, onder nr. 593.
53. RALM, PA inv.nr. 11059. Het stuk gaat vergezeld van het verslag van een buitengewone kerkenraadsvergadering van 25 maart. Het Provinciaal Kerkbestuur reageerde bijzonder heftig op deze toezegging, die de eigen politiek doorkruiste. Ds. Preusser zou op 21 april antwoorden dat het toegezegde bedrag al dertig jaar eerder mede door toedoen van roomse zijde ter beschikking was gekomen met de bedoeling de bouw van een eigen kerk mogelijk te maken, RALM, ArchCLMA, inv.nr. 244, onder nr. 607.
54. RALM, ArchCLMA, inv.nr. 262, onder nr. 906/4, ff. 361-362.
55. Zie over dit overleg in Meerssen tal van stukken in: RALM, ArchCLMA, inv.nr. 262, onder nr. 913/4, f. 355 en inv.nr. 244, onder de nrs. 608, 634, 639. De suggestie tot deze weg was uitgegaan van ds. Preusser. Er kwamen zelfs petitities aan Willem I aan te pas, resp. van 31 mei en 12 juli 1835, en een schrijven aan de synode van 16 juni 1835.
56. RALM, ArchCLMA, inv.nr. 242, onder nr. 656. Het Provinciaal Kerkbestuur zou later bij herhaling te kennen geven dat het sneller zou hebben meegewerkt, wanneer het de opvattingen van de Nederlandse autoriteiten eerder gekend had.
57. RALM, PA inv.nr. 11059.
58. De teksten van de beide KB's bevinden zich ook in de hier al dikwijls genoemde bundel. Het eerste bevatte een bouwtekening met de aantekening: '*Plan approuvé par arrêt royal du 11 Juillet 1835 pour la construction des temples à Beek, Galoppe, Heerlen et Meerssen*'.
59. RALM, PA inv.nr. 11059; de minuut van dit schrijven in: ArchCLMA, inv.nr. 262, onder nr. 1019/4.
60. RALM, PA inv.nr. 11059.

61. De tekst staat afgedrukt in: *Gedenkboek der Hervormde Gemeente van Maastricht* [Maastricht 1932], p. 338.
62. RALM, ArchCLMA, inv.nr. 244, onder nr. 703.
63. RALM, PA inv.nr. 11059; een in het Frans gestelde brief van het kerkbestuur van Heerlen van 2 september werd ten bewijze hiervan meegestuurd. Het stuk is te vinden in een apart dossier met het opschrift: 'Mobiliair appartenant aux proestans dans les églises de Beek, Heerlen, Galoppe et Meerssen'. RALM, PA inv.nr. 11740, d. 419bis.
64. In het genoemd dossier had Van de Weyer al de binnengekomen antwoorden opgeborgen.
65. Een aantal stukken over dit orgel in: RALM, PA, inv.nr. 11059, o.a. de zeer stringente voorwaarden van de kerkenraad van Heerlen, die op 2 oktober 1835 door het Provinciaal Kerkbestuur aan GS werden meegedeeld. Zie ook de gedetailleerde verklaringen van 26 en 27 november 1835 in: RALM, ArchCLMA, inv.nr. 244, onder de nrs. 742 en 743, evenals een kopie van extracten uit de notulen van de kerkenraadsvergadering op 26 november, eveneens in PA inv.nr. 11059.
66. De minuut van dit schrijven in: RALM, PA inv.nr. 11059 met bijbehorend bordereau waarop de afzonderlijke meegestuurde stukken beschreven staan.
67. Het is hier de plaats om enige toelichting te geven bij het al dikwijls vermelde dossier van air 11059. Het heeft als titel: '*Construction d'églises à B., G., H. et M.*'. Het omvat in totaal 367 stukken, gaande van 5 jan. 1833-19 juni 1838 en het bevat zeer gedetailleerde informatie over de totstandkoming van de vier kerkjes. Het dossier komt van het RA van de Belgische provincie Limburg in Hasselt en werd overgedragen aan Nederland. Gelukkig overigens, omdat een groot deel van het archief in Hasselt verloren ging. De archieven van de ministeries in Brussel, die bemoeienis hebben gehad met deze casus waren tijdens het onderzoek nog niet geordend of niet goed toegankelijk gemaakt. Steekproeven in Brussel leverden niet veel op. De meeste stukken zijn van administratieve aard. Omdat de bouw van de kerkjes werd uitbesteed aan andere instanties, is er in het dossier weinig over te vinden. Met behulp van de beide registers in het archief van het Provinciaal Kerkbestuur zijn zij betrekkelijk gemakkelijk op het spoor te komen. Zie vooral de inv.nrs. 52 en 54 voor resp. de in- en uitgaande stukken.
68. Het perceel kwam van Pierre Jean Schrivvers, zoals te zien valt in het verslag van de consistorievergadering van 4 febr. 1836; de autorisatie om het aan te nemen van GS kwam op 11 mei 1836, SA Heerlen, NHGH inv.nr. 32, nr. 861.
69. RALM, PA inv.nr. 11059
70. RALM, ArchCLMA, inv.nr. 32, onder nr. 362.
71. RALM, ArchCLMA, inv.nr. 32, onder nr. 911.
72. In een p.s. bij voorgaand schrijven wordt meegedeeld dat de begroting van de kerk van Heerlen juist was binnengekomen. Bij een schrijven van 20 mei deelde ds. Preusser mee dat het totale bedrag van 18.400 francs. bij de aanbesteding mogelijk tot 17000 francs teruggebracht zou kunnen worden; t.a.p. onder nr. 869.
73. RALM, PA inv.nr. 11059 in antwoord op een bericht van 23 juli van GS.
74. Beide stukken in: RALM, PA inv.nr. 11059.
75. De hier weergegeven timing werd ontleend aan een brief van ds. Preusser aan de burgemeester van Heerlen van 10 januari 1837, door Van de Weyer op 13 januari doorgestuurd aan GS; RALM, PA inv.nr. 11059.
76. In een rapport van 10 december 1836 gaf ds. Brouwer als thesaurier van het Provinciaal Kerkbestuur van deze financiële verwickelingen verslag aan de minister van Binnenlandse Zaken, RALM, ArchCLMA, inv.nr. 262, onder nr. 1504/5, ff. 527-529. Ook de uitbetaling van de door Den Haag toegezegde gelden liep verdrag op. Voor een slotbalans zie: NA, archHED, exh.23-8-1838/6 met bijbehorende stukken. Een tekort van f. 1906,25 werd door koning Willem I per KB van 5 september 1838/121 bijgepast. NA, archSS inv.nr. 4399.
77. De akte van de officiële opname en goedkeuring van de voltooide bouw werd opgemaakt op 29 maart 1838; RALM, ArchCLMA, inv.nr. 36, nr. 1202. Dat gebeurde voor Heerlen zonder ook maar enige reservein tegenstelling tot de gang van zaken bij de drie overige kerkjes, die tal van mankementen vertoonden.
78. RALM, PA inv.nr. 11059

Een restauratie met hindernissen

Acht grote woningen in hoeve Leenhof in Schaesberg

DOOR THEO SNIEKERS

Een zware bevalling. Anders kun je de restauratie-in-volle-gang van de hoeve Leenhof in Landgraaf bijna niet omschrijven. Niet alleen omdat het gewoon een zware bouwkundige klus is, maar ook omdat het jaren duurde voordat de uiteindelijke bestemming van de carréboerderij op de grens van Heerlen en Landgraaf vaststond. Eerst zou het Rijksmonument een zorgboerderij worden, later een kraamhotel, maar nu worden er acht grote woningen in gerealiseerd. 'Klassiek', zo noemt eigenaar Wim Vossenbergh de woningen zelf, en niet zonder recht.

Landgravenaar Wim Vossenbergh [63] heeft wat met oude carréboerderijen, zo typerend voor Limburg. De transportondernemer, tevens eigenaar van een grondbank, woont zelf in een gerestaureerde hoeve in Nieuwenhagen. En ook in Duitsland heeft hij een oud boerderijtje op de kop getikt. In 1998 kocht Vossenbergh de Hoeve Leenhof, waarvan de oudste delen uit het einde van de twaalfde eeuw dateren. Volgens hem is het een juweel onder de carréboerderijen. De restauratiewerkzaamheden startten uiteindelijk pas dik anderhalf jaar geleden. Leegstand en vandalisme hadden er ondertussen voor gezorgd dat het pand bijna in een ruïneuze toestand verkeerde; het lot van het nabijgelegen, ingestorte Kasteel Schaesberg dreigde ook voor de hoeve.

Dat had er alles mee te maken dat lang onduidelijk bleef wat de bestemming van het monument moest worden. Vossenbergh en zijn vrouw dachten lange tijd aan gezondheidszorg, wat volgens de ondernemer commercieel gezien veel minder lucratief is dan woningbouw. 'Uit een stuk sociale bewogenheid. We zijn gezond, hebben zelf geluk gehad in het leven'. Eerst was het de bedoeling een zorgboerderij voor twintig verstandelijk gehandicapten van de hoeve te maken.

Na ellenlang zoek naar allerlei geldpotjes haakte Vossenberghs beoogde partner, Op de Bies Stichting St. Anna, evenwel in een laat stadium van de planvorming af. Tot leedwezen, maar ook tot onbegrip van de eigenaar. Daarna was het de bedoeling dat 'Leenhof' onderdak zou gaan bieden aan een 'kraamhotel'. Volgens Vossenbergh werd dat plan om vijf minuten voor twaalf afgeblazen omdat besloten werd het kraamhotel bij de Vroedvrouwschool te bouwen.

Terug bij af dus. En dat niet voor de eerste keer. Aannemer Paul Corstjens uit Thorn, van wie Vossenbergh de hoeve kocht en die nu de restauratie uitvoert, had zich al de tanden stuk gebeten op het project. Hij wilde de hoeve ombouwen tot appartementencomplex, maar werd het niet eens met de autoriteiten over het aantal te realiseren woningen. Dat lukte Vossenbergh dus wel. Hij heeft het aantal woningen dat in de hoeve komt beperkt tot acht. 'Om de schoonheid van het gebouw zoveel mogelijk te bewaren', zegt hij. Het uiterlijk van de hoeve wordt zo authentiek mogelijk hersteld. Zo moest eenderde deel van het pannendak worden vervangen. De een paar eeuwen oude pannen werden her en der in België op de kop getikt. In het monument moest en moet natuurlijk wel het

Hoeve Leenhof in 2004. Er worden acht ruime woningen gerealiseerd van verschillende afmetingen.

Foto: Theo Sniekers

nodige breekwerk plaatsvinden om woningen terug te kunnen laten keren. Maar de oude houten balken en het vakwerk moeten zo enigszins mogelijk terugkomen of behouden en zichtbaar blijven, zegt Vossenbergh.

De woningen zijn heel ruim; van 800 tot 1750 kubieke meter, met twee tot vijf slaapkamers en twee tot drie verdiepingen. In de linkervleugel, waar in vroeger tijden de koeienstallen waren, komt maar een woning. In de achtervleugel waren vroeger opslag-

ruimten; hier komen drie woningen voor in de plaats. In dit gedeelte komt ook het grootste huis. Vossenbergh: 'We hadden daar makkelijk twee woningen van kunnen maken, dat was financieel gezien aantrekkelijker. Maar dan had je veel vakwerk niet meer kunnen zien en dat wilden we niet'. In de rechtervleugel zat vanouds een woonhuis, daar worden straks twee wooneenheden van gemaakt. Datzelfde aantal huizen tenslotte keert terug in het voorste stuk, waar vroeger

In maart 2005 zullen de eerste vijf woningen in het complex worden opgeleverd. De andere drie, gelegen aan de achterzijde, zullen in augustus voltooid zijn. Deze laatst bieden uitzicht over een nog aan te leggen vijver en de ruïne van kasteel Schaesberg.

Foto: Theo Sniekers

de paarden op stal werden gezet. Op de binnenplaats ligt onder een stuk hout nog een 20 tot 25 meter diepe waterput verborgen; ook deze wordt gerestaureerd.

Het hele project kost bijna vier miljoen euro. Vossenbergh betaalde het grootste deel zelf, het Rijk sprong bij met subsidie. De ondernemer wil de woningen verhuren aan al wat oudere mensen met een goed gevulde beurs. Een of twee stuks gaan misschien in de verkoop.

De aan de rand van een groengebied gelegen hoeve mag dan zelf erg oud zijn, de huurders kunnen straks wel gebruikmaken van zeer moderne hightech-snuffjes. Zoals

vanuit je auto het bad vol laten lopen.

Het hele complex beslaat 6,5 hectare. Achter de hoeve komt een vijver van zo'n 600 tot 700 vierkante meter. De eerste vijf woningen moeten als alles volgens plan verloopt in maart volgend jaar klaar zijn. De resterende drie in de achtervleugel worden rond augustus 2005 opgeleverd. In die achtervleugel worden twee poorten vervangen door grote glazen puien. De bewoners kijken zo een paar honderd meter ver over de velden uit. In de verte kunnen ze, in herfst en winter, door de bomen nog de ruïne van kasteel Schaesberg ontwaren waar de hoeve zo lange tijd mee verbonden was.

Stemmen in Heerlen in de negentiende eeuw

DOOR ROELOF BRAAD

We zijn er allemaal aan gewend geraakt, dat vandaag de dag [bijna] iedere meerderjarige aan de verkiezingen voor de gemeentead mag meedoen. Zo'n honderdvijftig jaar geleden was dat echter geheel anders. Weliswaar hadden de liberalen onder leiding van Thorbecke bij de grondwetsherziening van 1848 eindelijk bereikt, dat er rechtstreekse vrije verkiezingen voor de Tweede Kamer, Provinciale Staten en de gemeenteraad kwamen, maar meedoen aan de verkiezingen was nog niet voor iedere meerderjarige mogelijk.

Censuskiesrecht

Het kiesrecht was nader uitgewerkt in Thorbeckes Kieswet van 1850 en voor de gemeenten in de Gemeentewet van 1851. Daarin werd bepaald, dat alleen de Nederlandse meerderjarige mannen, die op 1 februari voorafgaande aan het opmaken van de kiezerslijst en de verkiezingen een bepaalde som aan directe belastingen hadden betaald, mochten stemmen [vandaar de naam: censuskiesrecht]. Als drempel voor de verkiezingen van de gemeenteraad gold, dat men minimaal tien gulden per jaar aan belastingen moest betalen. In de Grondwet was bepaald dat dit bedrag niet meer mocht zijn dan tachtig gulden. Meestal lag het bedrag voor de kleinere gemeenten tussen de 10 en 16 gulden. In Heerlen gold dus de minimumcensus als drempel, doch zelfs dat was nogal veel. De meeste arbeiders konden daardoor niet meedoen aan de verkiezingen. In 1851 bijvoorbeeld zien we, dat niet meer dan 19 procent van de Nederlandse mannen boven de 23 jaar aan de verkiezingen kunnen meedoen [4,5 procent van de Nederlandse bevolking].

Tot 1917/1919 blijft het politiek touwtrekken tussen liberalen, anti-revolutionairen, con-

servatieven en sociaal-democraten om een algemeen kiesrecht en kiesrecht voor vrouwen in te voeren. Vooral de socialisten proberen met de strijd om algemeen kiesrecht, de arbeiders op hun hand te krijgen, officieel als middel tot bevordering van de politieke bewustwording van de arbeiders, minder officieel als een middel in de klassestrijd.

Door de grondwetsherziening van 1887 vervalt officieel het censuskiesrecht. Bij het zogenoemde 'caoutchouc-artikel' [rekbaar; op verschillende manieren te interpreteren] moet de Nederlandse mannelijke meerderjarige nu 'kenmerken van geschiktheid en maatschappelijke welstand' tonen. Dit omdat de liberalen de tijd voor algemeen kiesrecht nog niet rijp achtten. Die welstand werd niet meer bepaald aan de hand van de directe belastingen [patent-, personele en grondbelasting] maar aan de hand van grond- en huurbelasting. In feite een verlaging van de census dus.¹ Hierdoor werd in het algemeen bereikt, dat het aantal kiezers verdubbelde. In Heerlen blijft het aantal kiezers na de verplichte herziening van de kiezerslijsten echter nagenoeg gelijk. Bij de verkiezingen van 1885 en 1887 zien we dat er nog maar zo'n 300 kiesgerechtigden zijn op respectievelijk 2878 en 2926 mannelijke inwoners, waarvan

Voor de VERKIEZING op
Dinsdag, 21 Juli a. s.,
voor vier leden van den ge-
meenteraad alhier, worden
aanbevolen, de heeren

M. J. SAVELBERG burgemeester.
J. W. LEERS, wethouder.
P. LANGOHR, landbouwer.
W. SAVELBERG, landbouwer.
AFTREDENDE LEDEN.

Heerlen, 13 Juli 1885.

Len aantal kiezers

HEEREN KIEZERS
van den Gemeenteraad
te **HEERLEN**.

Bij de verkiezing van vier
Raadsleden op Dinsdag,
21 Juli a. s., worden beëld
doch dringend aanbevolen,
de Heeren:

M. J. Savelberg,
Mart. Penners,
Max. Roosen,
P. Langohr.

Een aantal welmeenende Kiezers.

Heerlerheide.

Een aantal vreedzame huisvaders
te Heerlerheide noedigen
hunne medekiezers uit, hunne
stem bij de a. s. verkiezing van
Leden voor den Gemeenteraad,
uit-te-brengen op een der volgende
Heeren:

HOENEN
te **KOPKENS MOLEN**,
PACKHIER

te **PASSAARD NIEUWENHAGEN**.

Op de Hei is overdrag genoeg
gewoest, dat mag niet langer duren
Eigenbelang van het raadslid, on-
eenigheden met de Eerw. Gees-
telijkheid, met de Harmonie „Een-
dracht“ en met de meeste geachte
inwoners van hier, zijn alleen het
aftredend lid te wijzen.

Kiest daarom met ons den Heer
HOENEN,
of den Heer

PACKHIER
EEN HUISVADER.

Aan Heeren Kiezers,

Vereeni

In de
zijn voor
dag. M
candida
vandidate

Mr. L.

Jhr. Mr. U

Jean Tel

Mr. F. V

Jacques
ROER

Jhr. M
M. Sch
F. Blo
Mr. Th
Mr. L.

Naam

Bij de
vier led
worden a

W. Vaer

F. Ploijt

alle
KERK

HO

Als aft
meentera
staande
aanmerk

Voor
led
RAAD, W
Juli 18
den aan
bevole

C. HUIJ

H. FAIJN

P. KUPP

P. KNOP

WITTE

Voor d
voor lide
van WIT
aanbevole

er in 1885 63 procent en in 1887 57 procent
naar de stembus in het door architect Kaijser
ontworpen raadhuus aan de Geleenstraat
gingen, ongeveer evenveel als in 1871. Een
verduubbeling zien we eerst bij de verkiezin-
gen in 1897.² Daarna stijgt het aantal kiezers
elk jaar tengevolge van de opkomst van de
mijnindustrie.³

Aftredende raadsleden

De kiezers dienden in die jaren veel vaker
dan nu het geval is, naar de stembus te gaan.
De raadsleden werden gekozen voor zes jaar.
Om de twee jaar moest echter eenderde
van de raadsleden aftreden. De verkiezingen
moesten steeds plaatshebben op of voor de
derde dinsdag in juli, waarna de raadsleden
officieel in de eerste vergadering van septem-
ber werden beëdigd en de niet gekozenen
hun termijn beëindigden. Bovendien moest
de kiezer ook meerdere malen tussentijds
naar de stembus, want als een der raadsleden
overleed of ontslag nam, diende de vacature
binnen de zes maanden te worden opgevuld.
Dit gebeurde omdat personen werden geko-
zen en geen stemmen werden uitgebracht op
lijsten. Om raadslid te worden moest men
steeds door een meerderheid van de opgeko-
men kiezers gekozen worden. De kiezers
mochten daarvoor maximaal evenveel na-
men als er leden gekozen moesten worden
op hun stembriefje zetten. Meermaals volgde
op de reguliere verkiezingsdagen een herstem-
ming, als kandidaten bij de eerste stemronde
geen meerderheid van stemmen verwierven.

In de periode 1851-1918 zijn er in Heerlen
36 normale en 37 bijzondere gemeenteraads-
verkiezingen gehouden [20 keer door over-
lijden, 13 keer door bedanken, 4 keer door
vetrek uit de gemeente]. De tussentijds be-
noemden kwamen dan in de plaats van het
overleden of vertrokken raadslid en hadden
daardoor vaak een overeenkomstig kortere
zittingstijd.

Omdat Heerlen voor 1900 minder dan 6000
inwoners had, waren er slechts 11 raadsleden.

Het door architect Kaijser ontworpen raadhuis waar de kiesgerechtigden hun stem gingen uitbrengen.

Stadsarchief Heerlen fotocoll.nr. 213

Het aantal raadszetels werd op grond van het toegenomen inwonerstal eerst in 1901 met twee zetels uitgebreid [na de verkiezingen op 25 juni 1901 per september van dat jaar] en daarna nog eens met twee zetels in 1911 [na de verkiezingen van 7 en 19 juli 1911].⁴

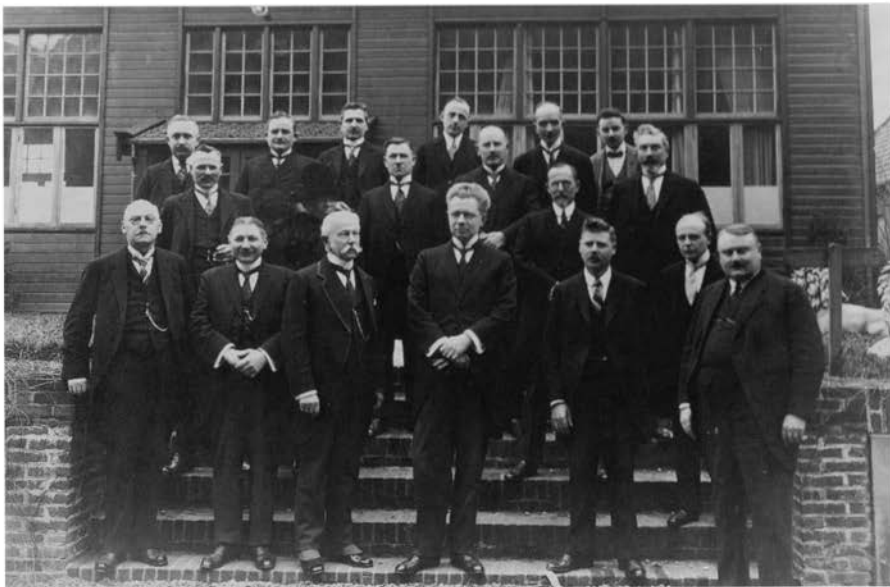
In 1917 zijn de laatste gemeenteraadsverkiezingen volgens het 'censuskiesrecht'. De grondwetswijziging van 1917 regelde dat voortaan alle meerderjarige mannen naar de stembus konden. Voor het eerst was dat bij de gemeenteraadsverkiezingen van 20 mei 1919. Toen werd er voor de eerste keer in de geschiedenis van de Heerlense gemeenteraad ook een vrouw gekozen, mevr. M.S. Geys-Rappange.⁵

Oppositie

Van politieke partijen is tot de twintigste eeuw in Heerlen nog geen sprake, hoewel er wel al eens sprake is van 'oppositie', afwisselend tussen conservatieven en liberalen.⁶

Duidelijk wordt dat door een opmerking van het raadslid Muller kort na de verkiezingen van de gemeenteraad in 1887. De veldwachter had namelijk desgevraagd een tegenkandidaat, de rijksontvanger Van der Schoot, gewezen waar enige kiezers van Welten woonden, toen hij daar toevallig rondging voor het houden van een collecte voor de gewapende dienst. De indruk was gewekt dat hij reclame had gemaakt voor deze kandidaat. De burgemeester, die tevens lid was van de raad – ook dat kon toen nog –, antwoordde dat hij de veldwachter reeds daarover onderhouden had en hem ontraden had zich met verkiezingszaken op te houden als gaande zijn bevoegdheid te buiten.⁷

Voor 1900 is er – voor zover in de beschikbare tijd voor dit onderzoek was na te gaan – slechts eenmaal sprake van een geduchte verkiezingsstrijd. Dat was in 1885 en speelt zich af in Heerlerheide [waar anders !?]. Volgens geschiedschrijver Beaujean van Heer-

De Heerlense gemeenteraad in 1919. Als enige vrouw staat hier Maria Sara Geys-Rappange namens de SDAP op de trappen achter het stadhuis tussen haar mannelijke collega's.

Stadsarchief Heerlen fotocoll.nr. 1791

Heerlen, Druck und Verlag der Buchdruckerei und Buchbinderei von

Nr. 28. Samstag, 14. Juli.

Heerlen, 14. Juli. In Bezug auf die am 17. d. Statt findende Wahl von vier Mitgliedern unsers Gemeinderathes glauben wir unsern geehrten Lesern die Namen der austretenden Herren Mitglieder (die jedoch wieder gewählt werden können) mittheilen zu müssen. Es sind die Herren:

J. W. D. Smeets, Notar, alhier.
H. J. Ros Griffier am Kantongericht alhier.
J. P. De Hessele, Deconom, zu Gilsbach.
J. M. Peers, Kaufmann, zu Heerlerheide.

Am 1. Dienstag des Monats September treten die genannten Herren aus.

Wir wünschen den Wählern bei der Wahl der Mitglieder den richtigen Blick, der die rechten Männer trifft, die das Nützliche und Bessere des Vaterlandes, das Wohl jedes Einzelnen im Auge haben und gern eines Jeden Brod und Nahrung befördern.

dieselben, wie auch richtig ist, die beiden Meerengen als die Schlüssel von Konstantinopel betrachtet, besetzt und nur Handelsstraßen die Durchfahrt gestattet.

Noch zur Zeit Peter des Großen und der Kaiserin Katharina I. waren fast alle nördlich und östlich am schwarzen Meere gelegenen Landstriche, mit Einschluß der Krim, türkisches Gebiet. Die Czaren eroberten sie meistens in ungerechten Eroberungskriegen.

Die Krim hatte noch Ende des vorigen Jahrhunderts ihren eigenen Chan, (Fürsten) der unter dem Sultan stand und tributpflichtig war. Der letzte war ein hochherziger, tapferer Mann, zugleich der furchtbare Feind, den Rußland vielleicht gehabt hat. Im Kriege, der unter Catharina II. zwischen der Türkei und Rußland entbrannte, stand der genannte Held an der Spitze seiner damals sehr kriegerischen Tartaren, und der Türken. Er hatte den Feldzug mit großem Geschicke begonnen,

Limburger Koerier, 14 juli 1855

Collectie Stadsarchief Heerlen

lerheide was er al bij de verkiezingen van 1879 onenigheid ontstaan tussen de families Leers en Packbier/Hoenen, waardoor door laatstgenoemden een tweede Harmonie 'Eendracht' [nu fanfare Sint Joseph] in Heerlerheide werd opgericht.⁸ Omdat de aftredende wethouder J. W. Leers in wiens café de andere Harmonie Concordia al in 1877 was opgericht, volgens Hoenen van de Köpkensmolen en Packbier van de hoeve Passart-Nieuwenhagen zich niet voldoende voor het welzijn van Heerlerheide zou hebben ingezet, stellen ook zij zich verkiesbaar en zetten – de rivaliteit ten top – een stekelige advertentie in de Limburger Coerier van 18 juli 1885. “Op de Hei is onverdrag genoeg geweest, dat mag niet langer duren. Eigenbelang van het raadslid, onenigheden met de Eerw. Geestelijkheid, met de Harmonie 'Eendracht', en met de meeste geachte inwoners van hier, zijn alleen het aftredende lid te wijten.” Maar Hoenen en Packbier verliezen de strijd.

Enige dagen na de verkiezing duiken er in genoemde krant een drietal triomfantelijk klinkende advertenties op over de door Leers gewonnen verkiezingen. “Nauwelijks was de tijding van de gunstigen uitslag alhier gebracht, of men zag alom de driekleur aan de huizen wapperen en vreugdeschoten werden al voortdurend tot den avond toe gelost. Des namiddags vereenigde zich de K.K. [Koninklijke] Harmonie Concordia met de schutterrij, waaraan zich een groote menigte aansloot om den heer Leers eene ovatie te brengen om hierdoor hunne belangstelling te toonen en op rustige en vriendschappelijke wijze tot den nacht toe een vreugdefeest te vieren.

Iedereen achtte zich te meer hiertoe verplicht daar men op eer-roovende en lafhartige wijze ... de heer Leers bedoelde candidatuur trachtte strijdig te maken. [...] Vivat de Hei!”⁹

Zo'n honderd jaar na dato was de oude strijd blijkbaar bijgelegd. Nazaten van Hoenen en Leers stonden bij de gemeenteraadsverkiezingen weer gebroederlijk op één lijst.¹⁰

Advertentie

Bij deze betuig ik mijnen innigsten DANK aan HH. Kiesers, welke mij jl. Dinsdag weder met hun vertrouwen verzoorden.

Heerlen, 25 Juli 1885.

J. P. Langohr.

Langs dezen weg betuig ik mijnen oprechten DANK aan HH. Kiesers d. r. gemeente HEERLEN, voor het vertrouwen mij bij de verkiezing voor raadsleden geschonken en mij als zodanig weder verkozen te hebben.

Tevens breng ik mijn hartelijken DANK aan de Koninklijke Harmonie, het Schuttersgezelschap en allen die mij bij de verkiezing belangstelling getoond hebben.

HEERLERHEIDE, 23 Juli 1885.

J. W. Leers,
Wethouder.

Buiten enkele, brengen de gezamenlijke Kiesers van Heerlerheide hunnen oprechten dank aan de Heeren Kiesers van HEERLEN en omstreken, voor hunnen steun, ons bij de j. l. verkiezing voor raadsleden bewezen, door met ons hunne stem uit te brengen op den heer J. W. LEERS, wethouder.

*Een groot aantal kiesers van
HEERLERHEIDE.*

Vergunt mij een plaatsje in uw veel gelezen blad, om een woord van lof te brengen, omtrent de belangstelling, door de bewoners van de Heerlerheide getoond, bij gelegenheid van het herkiezen als raadslid van hunnen candidaat, de heer W. LEERS, wethouder. Nauwelijks was de tijding van den gunstigen uitslag alhier gebracht, of men zag alom de driekleur aan de huizen wapperen en vreugdeschoten werden al voortdurend tot den avond toe gelost. Des namiddags vereenigde zich de K.K. Harmonie met de Schutterij, waaraan zich nog eene groote menigte aansloot, om den heer Leers een ovatie te brengen, om hierdoor hunne belangstelling te toonen en

W
kiese
ons
stem
NU

D
oprec
gesch

SPEL

De
mede
Bijf
voor
de je
te ka
BEL

J

O
ren h
voor
te Ne
op h
HEL

141

D
ver
Lloyd
haren
Binge
gelief
aan
den
dezer
den h
MUN

D
voor

- Bewerking van een eerder verschenen artikel in het Limburgs Dagblad van 19 maart 1986.
- 1. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel XI [Haarlem 1977] 359-362; lb., deel XIII, Haarlem 1978, 432-435. M.J.A.V. KOCKEN, *Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur* [’s-Gravenhage 1973] p.451-455, 461. Zie voor het eerdere kiesstelsel: L. BLOK, *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1813-1850* [Groningen 1987] Voor het latere in Heerlen: K. TUINMAN, *Geschiedenis van de verzuiling in Heerlen, 1920-1940* [Brunssum 1991] Scriptie MO II geschiedenis.
- 2. SAH, Archief Gemeentebestuur Heerlen 1851-1912, 'Register houdende de namen etc. van het personeel van het gemeentebestuur. Opgemaakt 1 juli 1887 door de gemeentesecretaris Kaufman', 1851-[1904], Gemeenteverslag 1871 en Kiezerslijst 1870-1871.
- 3. SAH, Archief Gemeentebestuur Heerlen 1851-1912, Kiezerslijsten, diverse dossiers 1830-1912. Archief Gemeentebestuur van Heerlen 1913-1918, inv.nr. 129.
- 4. SAH, Archief Gemeentebestuur Heerlen 1851-1912, 'Register houdende de namen etc. van het personeel van het gemeentebestuur. Opgemaakt 1 juli 1887 door de gemeentesecretaris Kaufman', 1851-[1904]. Archief Gemeentebestuur Heerlen 1852-1912 en 1913-1918, Gemeenteverslagen 1893-1919.
- 5. SAH, Archief Gemeentebestuur Heerlen 1919-1981, Gemeenteverslag 1919.
- 6. De eerste tekenen van partijvorming vond ik bij de verslaglegging in de Limburger Koerier rond de juli-verkiezingen van 1911 en 1915, waar sprake is van de Katholieke Kieskring, de Christelijk Historischen en de s.d.a.p.
- 7. SAH, Archief Gemeentebestuur Heerlen, 1851-1912, Notulen Gemeenteraad 12 augustus 1887.
- 8. H.A. BEAUJEAN, *Schetsen uit de geschiedenis van Heerlerheide* [Heerlerheide 1975] 220-222.
- 9. SAH, Limburger Courier 18 en 23 juli 1885.
- 10. In ieder geval voor de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 1986 voor Groepering Heerlen Noord.

Boekbespreking

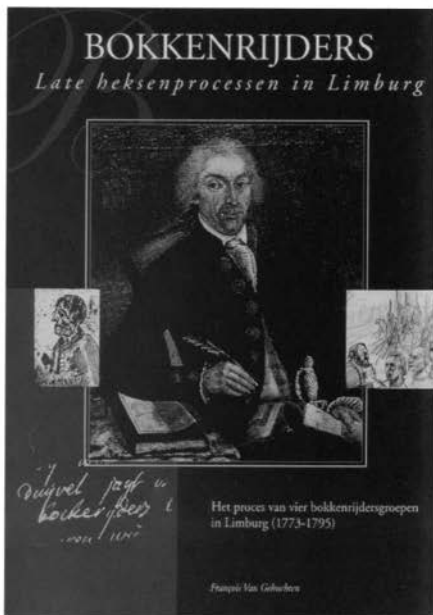
DOOR JOHN SCHOBRE

Wie in Schaesberg vanuit de Markt rechtsaf de Hoofdstraat inslaat, ziet er een bokkenrijder in volle draf, maar hij komt nooit van zijn plaats. Merkwaardig dat zo'n figuur zoveel jaren later een beeld[je] waardig wordt gekeurd. Het is tekenend voor de romantiek die het bokkenrijdersverhaal al vanouds gekleurd heeft.

Het is dé verdienste van François Van Gehuchten dat hij met zijn boek *Bokkenrijders, Late heksenprocessen in Limburg* zowel die romantische vertekening als de gerechtelijke procedures in een juister perspectief geplaatst heeft. Het boek geeft in drie delen een geschiedenis van misdaad en misdadigers in de achttiende eeuw. Het eerste deel, *Schelmen in de schemering*, behandelt het optreden van zogenoemde schelmen, te onderscheiden van 'bokkenrijders'. * [Het geeft een relaas van zeven overvallen en gaat daarna in op de schelmen en hun levensomstandigheden: organisatie en leiding in de benden, soorten misdaden en wanbedrijven, heling en verdeling van de buit, en bestraffing.

Deel 2, *Bokkenrijders in Limburg*, gaat eerst in op de benaming 'bokkenrijders' en op de geschiedkundige zoektocht, waarna vier groepen onder de loep genomen worden, respectievelijk de bokkenrijders in Wellen en Haspengouw, de groep Ophoven-Geistingen, de bende van Nolleke van Geleen in de Kempen en de behandeling door drossaard Clercx van de bende van Neeroeteren-Maaseik.

Deel 3, *Analyse van de bokkenrijdersprocessen*, behandelt achtereenvolgens de bijgelovige en de juridische aspecten van de processen, analyseert de processen zelf, vanaf de aanhouding tot en met de terechtstelling, en

gaat ten slotte in op 'de romantische inkleuring'. In vijf bijlagen geeft de auteur een lijst van terechtgestelden, beroepen, gearresteerden maar niet terechtgestelden, beschuldigen maar niet gearresteerden en een vergelijking tussen schelmen en bokkenrijders. Een lijst van tabellen en illustraties alsmede een bibliografie van onuitgegeven respectievelijk uitgegeven bronnen en werken completeren het geheel.

Door Van Gehuchten zorgvuldige aanpak – hij brengt een duidelijke scheiding aan tussen de schriftelijke bronnen en de 'fantasierijke mondelinge overlevering' – krijgt de lezer inderdaad enig zicht op de werkelijke gang van zaken, voor zover achterhaalbaar.

Er blijft relatief weinig over van de opgediste verhalen der overlevering. De ondertitel bevat niet voor niets het woord 'heksenprocessen'. Inderdaad; bijna honderd jaar na de heksenvervolgingen krijg je een zelfde type rechtspleging bij de bokkenrijdersprocessen. 'Bekentenissen' worden afgedwongen onder tortuur, marteling, waarbij men de gefolterde in feite alles kon laten zeggen wat men wilde horen. In groten getale zijn er onschuldigen 'aan de galg gepraat'. De overgrote meerderheid van hen had niet de mogelijkheid, een advocaat in te schakelen. De vele onopgeloste misdaden werden op het conto der bokkenrijders geschreven, klakkeloos, kritiekloos en zonder enig bewijs. Pas de Franse revolutie maakte een einde aan dit alles.

Komt met gedegen onderzoek een einde aan de valse romantiek waarmee het bokkenrijdersdrama is opgesierd? Van Gehuchten: 'De bokkenrijders vormden vanaf toen een controversieel historisch onderwerp met hevige polemieken en dat zal zo blijven want het sprookje is nu eenmaal altijd mooier dan de rauwe werkelijkheid' [pagina 340].

Qua opzet en uitvoering is het boek helder en goed doordacht. De auteur schrijft in een prettig leesbare, vloeiende stijl.

Het is wel jammer dat het belang van het onderwerp en de behandeling ervan geschaad worden door de onzorgvuldigheid waarmee de productie van het boek gepaard is gegaan, een onzorgvuldigheid die grenst aan onverschilligheid. Voorbeeld? 'De knechten en meiden werden niet gemarteld, want die kenden de schuilplaats van het geld niet. Ze hadden wel ergens een kist in huis waar hun persoonlijke spullen in zaten en die werden door de overvallers natuurlijk niet ontzien.' [Pagina 46.] En op de volgende pagina: 'Knechten en

meiden konden de marteling ontlopen. Zij hadden wel een persoonlijke kist in huis en die werd niet ontzien door de schelmen. De bergplaats van het geld van de bewoners kenden de knechten en meiden niet. Dat hielden hun bazen voor zich. Het zou dan ook zinloos zijn het huispersoneel te martelen of af te persen.'

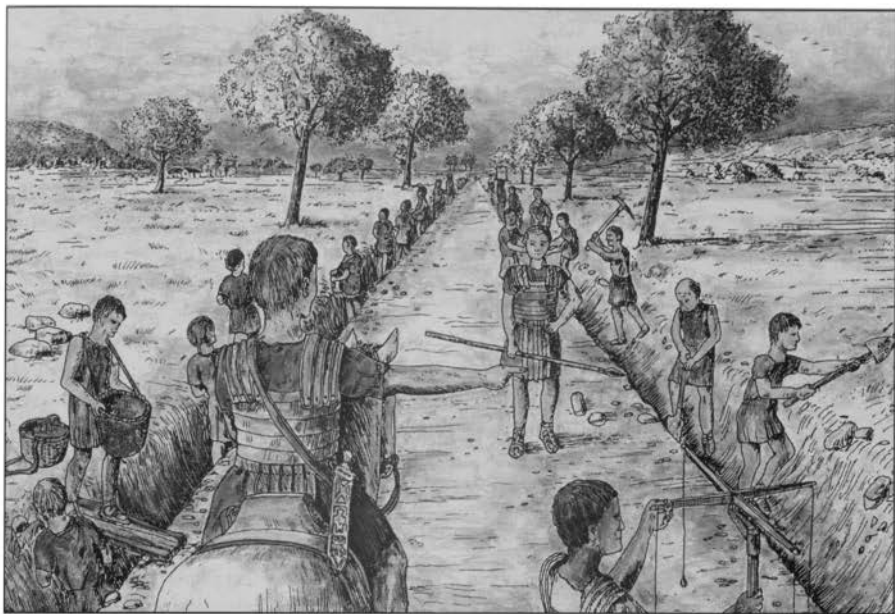
Die onzorgvuldigheid blijkt ook elders. Bijvoorbeeld op pagina 20. Bijschrift: 'Het kasteel de Merode in Westerlo. Hier kwamen de gevangenen terecht die waren aangehouden in het Land van Westerlo, waartoe Herselt behoorde. Ook Goet zat er enige dagen tot hij naar Brussel werd overgebracht.' Tekst, tweede alinea [volledig]: 'Het kasteel van de toenmalige markies de Merode van Westerlo. Hier kwamen de gevangenen terecht die in waren aangehouden [!] in het land van Westerlo, waartoe Herselt behoorde. Ook Goet zat er enige dagen tot hij naar Brussel werd overgebracht.' Zowel het verblijf in het kasteel de Merode als de overbrenging naar Brussel is dan in de eerste alinea reeds vermeld.

Het zou prettig zijn als in een tweede editie het geheel nog eens aan een zorgvuldige revisie zou kunnen worden onderworpen. Voor het overige: van harte aanbevolen!

* De term 'schelm' had een 'zwaar moraliserende, taboeïserende betekenis', duidde 'iets totaal verwerpelijks' aan. In die betekenis is het woord verouderd. Zie pagina 8.

FRANÇOIS VAN GEHUCHTEN:
Bokkenrijders. Late heksenprocessen in Limburg. Het proces van vier bokkenrijdersgroepen in Limburg (1773-1795)

ISBN: 90-9016336-0
Jaar uitgave: 2002

Tekening: Pierre Delnoy, Thermenmuseum Heerlen

Via Belgica. De Romeinse weg die Zuid-Limburg heeft ontsloten

Expositie Gouvernement krijgt verlenging in het Thermenmuseum Heerlen, van 27 november 2004 tot en met 13 februari 2005.

Wie het lakprofiel van de Romeinse weg op de open dag in Voerendaal op 14 november j.l. gemist heeft, krijgt een herkansing in het Thermenmuseum. Daar is het 11 meter brede wegdek nog tot en met 13 februari te zien in de expositie over de Via Belgica.

De expositie, die in het Gouvernement al veel bezoekers heeft getrokken, is in zijn geheel nog enkele maanden in het Thermenmuseum te bezoeken.

De Via Belgica is een van de belangrijkste wegen uit de Romeinse tijd in Noordwest-

Europa. Deze route liep van de Franse kust door België en Zuid-Limburg naar de Rijn in Duitsland. De enige rivier die overbrugd moest worden, was de Maas. De beste plaats om dat te doen, was de plek waar nu Maastricht ligt. Vanaf Maastricht liep de weg naar het oosten: via het dal van de Geul langs Valkenburg naar Voerendaal, Heerlen en naar Rimburch. Van daar ging deze Via Belgica verder naar Keulen, waar de weg ophield bij de Rijn.

Bij Heerlen kruiste de Via Belgica een andere belangrijke Romeinse weg namelijk die van Xanten naar Aken en Trier. Dankzij de ligging op dit kruispunt van wegen kon hier een bloeiende handelsnederzetting ontstaan, Coriovallum. Midden in deze han-

delsplaats lag het openbare badgebouw waarvan nu nog altijd de imposante resten in het Thermenmuseum te bewonderen zijn. Voor de geschiedenis van Heerlen is de Via Belgica dus van groot belang.

Tussen 1999 en 2003 zijn in Zuid-Limburg opgravingen uitgevoerd om de Via Belgica beter in kaart te brengen; de Maasbrug in Maastricht [1999-2000], stukken van de weg in Houthem, Voerendaal en Rimborg [2002-2003] en het Vrijthof in Maastricht [2003]. Uit Heerlen waren al enkele stukken bekend uit eerdere opgravingen.

Audiovisuele presentaties van het Via Belgica project en de opgraving van de Romeinse brug in Maastricht, die bij de expositie getoond worden, geven een goede indruk van het archeologisch onderzoek van de weg en de Maasbrug.

In de tentoonstellingsruimte staan reconstructies van de Romeinse weg, een Romeinse mijlpaal, de Romeinse brug van Maastricht en een Romeinse ijzersmeltoven

opgesteld. Een belangrijke plaats wordt ingenomen door de weg zelf: het lakprofiel, dat afgelopen zomer in Voerendaal vervaardigd is van een doorsnede van de Via Belgica.

Ook zijn er vondsten tentoongesteld die langs de weg zijn gevonden [een graf en een waterput], deel uitmaakten van de brug [paalschoenen] of getuigen van Romeinse industriële activiteiten [ijzeren voorwerpen en glaswerk].

Speciaal voor de expositie is een tijdvenster gemaakt, waarin met behulp van een 'touch screen' iedereen kennis kan maken met de brug, de weg en het laat-Romeinse fort van Maastricht.

Bezoekers betalen voor de tentoonstelling de normale entree van het museum (zie www.thermenmuseum.nl of bel 045-5605100)

Open van dinsdag t/m vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zon- en feestdagen van 12.00-17.00 uur. Gesloten op 24, 25 en 31 december, 1 januari en van 6 t/m 8 februari.

*Wij wensen u allen
fijne feestdagen en een gezond en voorspoedig*

2005

*In 2005 bestaat het Land van Herle 60 jaar.
We gaan dat vieren!
Let daarom op de berichtgeving op onze website*

www.landvanherle.nl

die op 1 januari 2005 om 00.00 uur actief wordt!

Het voortgezet onderwijs in Heerlen in de twintigste eeuw

DOOR ROELOF BRAAD

Bij de inbreng van alle taken van de Stichting Beroepsonderwijs Heerlen [Herlecollege] in de Onderwijsstichting Sint-Bernardinus in 1994 werd besloten om een stuk van de nalatenschap om te zetten in een document dat de geschiedenis van de ontwikkeling van het voortgezet onderwijs in Heerlen in de twintigste eeuw beschrijft. De Onderwijsstichting Bernardinus bestaat momenteel in Heerlen uit de scholengemeenschappen Herlecollege, Bernardinuscollege, Sintermeertencollege en de Praktijkschool. Er werd een begeleidingcommissie samengesteld bestaande uit een aantal bestuursleden van de Stichting Beroepsonderwijs, de directeurs van de drie scholengemeenschappen en de stadshistoricus van Heerlen. Prof. dr. J.C.G.M. Jansen uit Maastricht [oud-directeur Sociaal Historisch Centrum voor Limburg] werd bereid gevonden voor een uitgebreid archief- en bronnenonderzoek en het schrijven van het boek.

In het boek wordt uitgebreid ingegaan op de ontstaansgeschiedenis, de ontwikkeling en de fusies van de diverse scholen van voortgezet onderwijs in de stad [van voor de gemeentelijke herindeling uit 1982] in een eeuw waar vele wetwijzigingen maar ook maatschappelijke veranderingen aanpassing van het onderwijs en schaalvergroting noodzakelijk maakten.

Op 18 februari a.s. zal bij de officiële opening van de uitbreiding van het Herle College het eerste exemplaar worden aangeboden aan de burgemeester Toine Gresel van Heerlen. Het boek wordt nummer 4 in de *Historische Reeks Parkstad Limburg* met de titel: 'Het voortgezet onderwijs in Heerlen in de twin-

tigste eeuw' [ISBN 90-804217-9-0] en zal ongeveer 400 pagina's dik zijn en ruim 100 illustraties bevatten. De uitgave van dit deel werd mogelijk door de samenwerking tussen de Stichting Beroepsonderwijs Heerlen, de Onderwijsstichting Sint-Bernardinus met steun van de Stichting Xavier Nolens, Stadsarchief Heerlen en de Stichting Historische Kring *Het Land van Herle*.

Dankzij een aantal subsidies gaat het boek in de handel slechts € 17,50 kosten. De voorintekenprijs is € 16,50 [afhaalprijs]. Voor toezending komt daar € 3,50 aan porto- en verpakingskosten bij. U kunt voorintekenen door overmaking van het bedrag op giro 3935936 t.n.v. Stadsarchief Heerlen o.v.v. 'HRPL 4 Onderwijs'. Vergeet als u de overboeking via internet doet niet uw adres te vermelden. Na 18 februari 2005 is het boek te koop – ook in de boekhandel – of af te halen in de studiezaal van het Stadsarchief Heerlen. Wie ook de portokosten overmaakt, zal het rond die datum worden toegezonden.

De oudste foto's uit de collectie van Jan Engelen

DOOR ROELOF BRAAD

In verzamelaarsland en ook door de uitgave van zijn fotoboeken is hij al decennia geen onbekende meer: Jan Engelen. Deze oud-directeur van de Muziekschool Brunssum heeft een enorme passie voor Heerlen en voor het verzamelen van prentbriefkaarten. De oudste Heerlense prentbriefkaarten in zijn collectie stammen uit het jaar 1898. Dat valt af te leiden uit de datum van de poststempels. De afbeeldingen op de kaarten kunnen dus nog wel wat ouder zijn.

De prentbriefkaarten zijn prachtige lithografieën [steendrukken] in kleur [of met steunkleur]. Onbekend is waar deze zijn gedrukt. Het is echter zeer waarschijnlijk dat

dit is gebeurd bij de Heerlense steendrukkerij Jongen aan de Uilestraat. Van één kaart [foto rechtsboven] is ook de uitgever bekend. De zwart-wit kaart met rode steunkleur is een uitgave van Henri Hennen, Heerlen. Met de uitgave van deze kaart maakte hij meteen ook reclame voor het koophuis 'Mercurius' aan de Bongerd, de 'Koffiebranderij' aan de Markt en de 'Wijnen likeurhandel' annex 'Bazar' en 'Magazijn van Behangselpapier' aan de Geleenstraat. U raadt het al: allen waren in het bezit van of in exploitatie bij de familie Hennen-Lintzen. Twee foto's van de Bongerd nog met poel laten zien dat er onlangs aan de uitstraling

doenden, maar voor het groene, landelijke en toeristische karakter van de stad. De flankerende tekst heet fietsers uit alle windrichtingen van harte welkom. Bovendien zijn volgens de kaart alle fietsers -ongeacht hun afkomst of uiterlijk - gelijk. Mooier kan het haast niet in de ontluikende mijnwerkersstad!

De derde foto lijkt op de tweede en spreekt voor zich.

Jan Engelen besloot dit jaar een punt te zetten achter het verzamelen. Zijn leeftijd speelt hem parten en om zijn waardevolle collectie voor het nageslacht beschikbaar te houden besloot hij onlangs de collectie aan te bieden aan het Heerlense Stadsarchief. Stadsarchivaris Tom van Slooten had daar natuurlijk wel oren naar. De collectie Jan Engelen is een zeer waardevolle aanvulling op de prentbriefkaartenverzameling van het Heerlense Stadsarchief. En: zo lang zijn gezondheid het toelaat is Jan Engelen nu als vrijwilliger actief om de prentbriefkaartenverzameling te ordenen en te beschrijven. En dat is net zo waardevol als de collectie zelf!

van de Bongard iets is gewijzigd.

De tweede kaart [foto links] geeft in pasteltinten een fraai panorama van Heerlen, maar is wel een fantasie-tekening. Het is een groet uit een Heerlen dat al stadse uitstraling schijnt te hebben. Centraal in het medaillon staat het Heerlense 'Stadhuis' dat in 1877 werd gebouwd naar tekeningen van architect Kaijser. Het stadhuis lijkt echter gesitueerd te zijn bij de poel bij het voormalige Emma-plein [nu Pancratiusplein]. Ook deze kaart maakt reclame. Echter niet voor de nering-

Signalementen

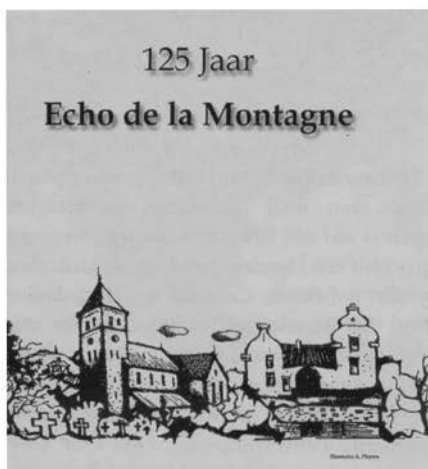
DOOR ROELOF BRAAD EN JACQUES RUTTEN

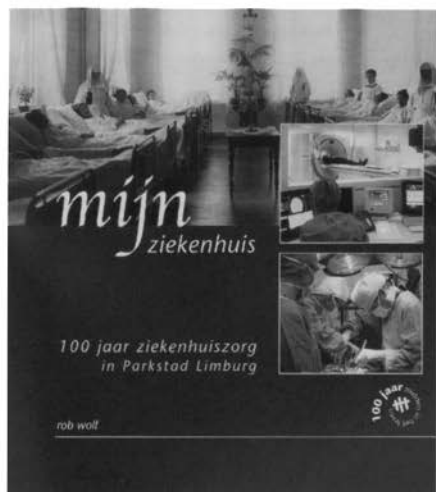
125 jaar Echo de la Montagne

Door Jo Kierkels
[Klimmen 2004] 70 p.

Drie voorwoorden en een inleiding begeleiden deze goed geïllustreerde jubileumuitgave van de nu Koninklijke Harmonie 'De Berggalm' uit Klimmen. Bij het doorbladeren en -lezen van het boekwerkje lijkt het erop dat er vooral feest gevierd moest worden. De oprichtingsdatum van de vereniging is onduidelijk. Jo Kierkels doet een poging uit te leggen waarom 1879 als beginjaar gezien mag worden van de harmonie. Gebrek aan archiefstukken en andere bronnen uit de beginperiode van de vereniging lijkt de oorzaak te zijn van het gebrek aan zijn overtuigingskracht. Wat terugvoert op 1879 is de overleverde oprichting van een Zangvereniging 'Echo de la Montagne' die dan tevens harmonie zou moeten zijn geweest of het kort daarna moet zijn geworden. Op 6 juli 1919 werd het veertigjarig jubileum van Harmonie 'De Berggalm' gevierd, volgens een gedenkpenning en sinds jaar en dag prijkt 1879 als oprichtingsjaar op het vaandel. Een tijdlang is 15 augustus 1918 de officiële oprichtingsdatum van de harmonie geweest, of misschien het jaar van de koninklijke goedkeuring van de statuten van de vereniging in 1919 [in 1948 werd het 30-jarig en in 1954 werd het 35-jarig bestaan gevierd]. Het blijft onduidelijk waarom in 1911 het gouden jubileum van vereniging werd gevierd. De auteurs hebben blijkbaar hun huiswerk wel gedaan. De 19de en 20ste eeuwse krantenleggers zijn doorgenomen om achter de ware toedracht te komen, ech-

ter zonder succes, mag ik al lezend veronderstellen. Verschillende auteurs beschrijven het verenigingsleven elk in een tienjarenblok na de vaststelling van de statuten in 1918/1919. In deze hoofdstukken komen de hoogtepunten, maar ook dieptepunten van de vereniging naar voren. Hier en daar wordt een poging gedaan om de eigen geschiedenis te plaatsen tegen de achtergrond van de algemene gebeurtenissen in wereld en maatschappij. Natuurlijk zullen die gebeurtenissen gespreksstof zijn geweest in de pauzes van de repetities in zaal Keulen of daarvoor in lokaal Eussen aan de Klimmenderstraat. Maar ze staan enigszins in vreemd verband met de geschiedenis van de harmonie zelf. Toch is het geheel zeer lezenswaardig, alle facetten van het verenigingsleven worden de besproken. Gelukkig is daarbij -zoals in zoveel jubileumboekjes van harmonieën of fanfares - de beschrijving van gespeelde muziek niet vergeten. [RB]

MijnZiekenhuis. 100 jaar ziekenhuiszorg in Parkstad Limburg

Door Rob Wolf [Heerlen 2004] 228 p.
ISBN 90-74421-12-1

Wat een luxe dit boek! Stevig gebonden en in een glimmende cassette geeft het jubilerende Heerlense ziekenhuis met dit boek een verslag van een eeuw waarin het ziekenhuis vooral een mijnziekenhuis was. Maar het werd voor velen ook 'mijn' ziekenhuis. Rob Wolf deed onderzoek in vele archieven en beschrijft in dit werk, in opdracht van het ziekenhuis, in chronologische volgorde ontstaan en wording van het ziekenhuis tot wat het nu is. De ziekenhuizen van Heerlen, Kerkrade en Brunssum en ook de Vroedvrouwenschool worden uitvoerig beschreven, maar ook de kwaliteit van de ziekenzorg en hoe het zover is gekomen. De ongevallenafdeling van de mijnen wordt besproken, hoe de eerste specialist, J. van Leent, werd aange trokken, de vele uitbreidingen en hoe het regio-ziekenhuis steeds in de frontlinie van vernieuwingen stond. Het boek is uitstekend geïllustreerd en geannoteerd en mag natuurlijk op de historische boekenplank niet ontbreken. [RB]

Zum 125 jährigen Bestehen des Vereins

In Parkstad heeft men vanzelfsprekend belangstelling voor wat over de oostgrens gebeurt. Die grens scheidt, maar verbreekt niet de eeuwenoude banden. Dat wordt nog eens duidelijk onderstreept door het Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins, waarvan onlangs het 106e jaarboek uitkwam.

Behalve het verenigingsnieuws bevat het jaarboek tien uitgebreide artikelen over zeer diverse onderwerpen, die deels ook belangrijk zijn voor onze regio.

Dat geldt in de eerste plaats voor een artikel over het gebruik van buitenlands geld in de provincie Limburg tussen 1839 en 1914. Tot de Eerste Wereldoorlog werd in Zuid-Limburg de Belgische frank als algemeen gangbare munt gebruikt en in Midden- en Noord-Limburg was in de dagelijkse handel Duits geld de gangbare muntsoort. Door de opkomst van de mijnen werd gedurende enige jaren het gebruik van Duits geld ook in het gebied van Parkstad gestimuleerd. Overigens staat dit interessante artikel duidelijk in het teken van onze tijd; het is geschreven door een Nederlandse historica, gepubliceerd in een Duits boek, handelend over een Limburgs onderwerp, en dus gesteld in het Engels! Moderniteit legt verplichtingen op.[?]

Een ander artikel behandelt de gebouwen die vanaf 1600 door de Jezuïtenorde in Aken werden neergezet. De orde was vanaf de 16e eeuw in Aken actief, maar werd diverse keren uit de stad verdreven. Telkens keerde ze er na enige tijd weer terug, om op een andere plek in de stad weer opnieuw te beginnen. Ook dit verhaal heeft weer een duidelijke binding met onze regio. Toen de Duitse wet de jezuïeten verbood actief te blijven in Aken, vestigde men zich in 1872 in Zuid-Limburg. Eerst in kasteel Wijndrade, dat hun door bezitter van Bongart werd aangeboden. Later stichtten ze een groot

klooster in Valkenburg. Vanaf 1917, toen de 'Jesuitenwet' werd ingetrokken, konden ze zich ook weer vrij vestigen in Duitsland. Aken werd wederom de thuishaven.

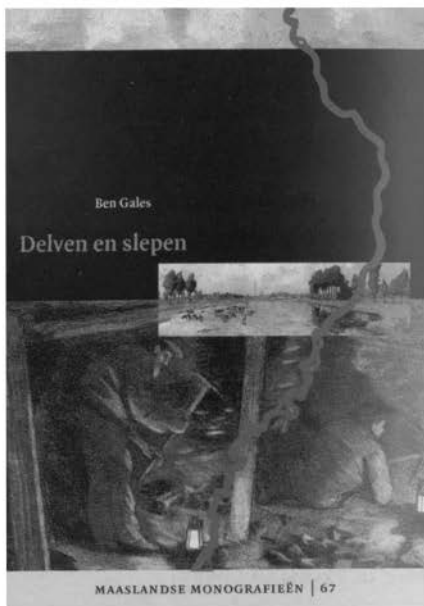
Naast deze twee artikelen die duidelijk Aken met onze regio verbinden, vindt u ook nog uitgebreide informatie over de middeleeuwse liturgie ter ere van Karel de Grote; een studie over de Habsburgse 'Westpolitiek' in de 15e eeuw; een studie over het einde van de beroemde abdij Stavelot-Malmedy [een dubbelklooster waarvan Stavelot onder Luik, en Malmedy onder Keulen ressorteerde]. Daarnaast geeft het jaarboek ook een studie over de groei en ontwikkeling van Stolberg van burchtvlek tot industriestad; over de lakenfabrikanten van Burtscheid in de 19e eeuw; [op het eind van die eeuw waren er liefst 20 lakenfabrieken in Burtscheid] en over de bedevaarten in het Rijnland in de periode 1871-1918. Daarbij is veel plaats ingeruimd voor Kevelaer.

Natuurlijk vindt ook de recentere geschiedenis zijn plaats; de lezer vindt een artikel over Joodse advocaten in en rond Aken in de jaren 1933-1939 en een artikel over Zigeuners in de regio Aken in de periode 1900-1945. Ook al lang vóór de naziperiode werd deze laatste groep vervolgd, en niet alleen in Duitsland. Alle staten in noord-west Europa probeerden ze te verbannen, zodat het voor Zigeuners bijna onmogelijk was zich ergens te vestigen. U ziet een boek met interessante en zeer gevarieerde artikelen. [JR]

Delven en slepen. Steenkolenmijnbouw in Limburg. Techniek, winning en markt gedurende de achttiende en negentiende eeuw

Door Ben Gales [Hilversum 2004] Maaslandse Monografieën, 67. 374 p. ISBN 90-6550-788-4.

Onlangs werd deze onverkorte maar herziene uitgave van het proefschrift van Ben Gales in de Rococo-bibliotheek van de voormalige abdij Kloosterrade gepresenteerd.

Een betere plaats was uiteraard niet denkbaar. De Zuid-Limburgse mijnbouwgeschiedenis staat nog steeds in het brandpunt van de belangstelling. Toch is er niet eerder zo uitgebreid geschreven over de exploitatie van de mijnen van de 18de en 19de eeuw, zeg maar de periode van de kleinschalige mijnbouw. Gales beschrijft de ontwikkeling van de techniek van de ontginning, maar ook de ontginningsstrategie van de Kerkraadse mijnen. De mijn van de abdij Kloosterrade, de latere Domaniale Mijn, speelt in het proefschrift een centrale rol. De opkomst van de stoommachine in de 19de eeuw en de mogelijkheden tot verruimde afzet door de aanleg van spoorwegen leiden uiteindelijk tot modernisering van de steenkoolwinning. Gales toont aan dat techniek geen garantie is voor economische bloei: 'De Limburgse mijnbouw bloeide vóór 1900 zeker niet, maar dat kwam niet omdat de steenkolen achterlijk werden gewonnen of verkeerd aan de man gebracht'. Het boek moet gelezen zijn om totstandkoming van de 20ste-eeuwse moderne mijnbouw in de regio te begrijpen. [RB]

2004 - I

Een mislukte poging tot beëindiging van het simultaneum in de Pancratiuskerk in 1820-1821 Door W.A.J. Munier	1
Théophile van Kan [1883-1914], stadsarchitect van Heerlen Door Lidwien Schiphorst	14
Het silicosevraagstuk Door Bart Gielen	32
De favoriete foto van ...	35
Signalementen Door Jacques Rutten, Jan Leblanc en Martin van der Wijst	36

2004 - 2

De laatste moeilijke jaren van het simultaneum in de Sint Pancratiuskerk in Heerlen Door W.A.J. Munier	41
Periodieke bevruchting Door Martin van der Wijst	53
Over de herkomst van een oude trommel bij de schutterij van Klimmen Door Luc Wolters	57
Jubileum van pater Munier Door M. van der Wijst	65
GensDataPro leest nu ook Pro-Gen bestanden	66
Promotie Lidwien Schiphorst Door Servie Broers	67
De favoriete foto van ...	69
Signalementen Door Roelof Braad en Martin van der Wijst	70

2004 - 3

Een oorlog om nooit te vergeten... Door Geert Luykx	73
Heerlen volgens de krant van juli 1934 Door Martin van der Wijst	76
Mr. Willem Hendrik van Panhuys [1734-1808] Portret van een Staatse overheidsdienaar in het laatste kwart van de 18e eeuw Door Frans Gerards	79
'Een onregelmatig dagboek' uit de oorlogstijd Door Herman Klören	89
Van Koller en Koelwercken. De eerste koempels in het Land van Rode Door Roland Bisscheroux	100
De favoriete foto van ...	105
Boekbespreking Door J. Schobre	106
Signalementen Door Roelof Braad en Martin van der Wijst	108

2004 - 4

Het einde van het simultaneum in vier plaatsen met bijzondere aandacht voor Heerlen Door W.A.J. Munier	113
Een restauratie met hindernissen. Acht grote woningen in Hoeve Leenhof in Schaesberg Door Theo Sniekers	134
Stemmen in Heerlen in de negentiende eeuw Door Roelof Braad	137
Boekbespreking door John Schobre	143
De oudste foto van ...	148
Signalementen Door Roelof Braad en Jacques Rutten	150

Richtlijnen voor de auteurs:

Artikelen sturen naar de redactie van Het Land van Herle, Postbus 1, 6400 AA Heerlen. De auteurs worden vriendelijk verzocht zich te houden aan de onderstaande lijst met afkortingen. Nadere richtlijnen voor het inleveren van kopij worden op verzoek toegezonden.

Lijst van afkortingen:

AGN	Algemene Geschiedenis der Nederlanden
ARA Brussel	Algemeen Rijksarchief te Brussel
ASPH	Archief Sint Pancratiusparochie Heerlen
BS	Burgerlijke Stand
DHO	Doop-, Huwelijks-, en Overlijdensregisters
HSAD	Hauptstaatsarchiv Düsseldorf
LvO	Archief Landen van Overmaas
LTG	Limburgs Tijdschrift voor Genealogie
LvH	Het Land van Herle
MM	Maaslandse Monografieën
Msg	De Maasgouw
NA Den Haag	Nationaal Archief te Den Haag [NL-HaNA]
PSHAL	Publications de la Société Historique et Archeologique dans le Limbourg
RALM	Rijksarchief in Limburg Maastricht
RvS	Archief Raad van State
SA Heerlen	Stadsarchief Heerlen [NL-HeS]
SG	Archief Staten-Generaal
ZAGV	Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins

Zie voor overige afkortingen de standaard afkortingenlijst op:
<http://hennekam.opweb.nl/?page=afkortingen.php>

